

PENÍZE, POLOHA A VÍTĚZOVÉ VÁLEK V LETECH 1660–1815

Podepsáním pyrenejské smlouvy neskončilo samozřejmě nepřátelství evropských velmocí ani neustal jejich zvyk řešit vzájemné rozpory cestou války. Ale půldruhého století mezinárodních bojů, které začalo po roce 1660, se v některých důležitých rysech lišilo od předešlého a i tyto změny odrážely další fázi vývoje mezinárodní politiky.

Nejvýznamnějším rysem velmocenské scény po roce 1660 bylo dozrávání skutečného *multipolárního* systému evropských států, z nichž každý čím dál více tíhl k tomu, aby o válce a míru rozhodoval spíše na základě „národních zájmů“ než nadnárodních náboženských důvodů. Samozřejmě se nejednalo o okamžitou nebo absolutní změnu. I evropské státy před rokem 1660 nepochybně prováděly svou politiku se zřetelem na své světové zájmy a stejně tak stále sytily mnoho mezinárodních sporů osmnáctého století náboženské předsudky. Nicméně hlavní rys období 1519–1659, rakousko-španělská osa habsburské moci bojující proti koalici protestantských států a proti Francii, nyní zmizel a byl nahrazen mnohem volnějším systémem krátkodobých, nestálých aliancí. Země, které byly v jedné válce nepřáteli, se zhusta stávaly spojenci ve válce příští, neboť v politickém rozhodování kladly spíš důraz na promyšlenou *realpolitik* než na křečovitě hájené náboženské přesvědčení.

Tento nestálý, multipolární systém, vyznačující se válečnými i diplomatickými výkyvy, byl komplikován známým jevem, který byl společný všem věkům: vzestupem jedněch států a úpadkem ji-

ných. Během tohoto půldruhého století mezinárodního soupeření, které započalo v letech 1660–1661, kdy se ve Francii Ludvík XIV. chopil plně moci, a skončilo kapitulací Napoleona Bonaparta po bitvě u Waterloo v roce 1815, klesly některé nejdůležitější mocnosti předchozího období (osmanská říše, Španělsko, Nizozemí, Švédsko) mezi druhořadé státy a Polsko zaniklo úplně. Rakouským Habsburkům se podařilo různými územními a strukturálními úpravami v dědičných zemích udržet se mezi předními mocnostmi. Na severu Německa to bylo braniborské Prusko, kterému se po neslibných počátcích podařilo dosáhnout této mety. Na západě Francie po roce 1660 rychle zvětšila svoji vojenskou moc, neboť usilovala o to, aby se stala nejsilnějším ze všech evropských států. Mnoha pozorovatelům se jevila skoro stejně impozantní jako habsburská vojenská síla o půlstoletí dříve. Snahu Francie ovládnout středo- a západní Evropu se podařilo zastavit jedině díky spojení námořních a kontinentálních sousedů v řadě vleklých válek (1689–1697, 1702–1714, 1739–1748, 1756–1763). V napoleonském období však toto úsilí nabylo nové podoby v dlouhé řadě galských vojenských vítězství, za kterými udělala tečku až koalice čtyř ostatních velmocí. Dokonce i po porážce v roce 1815 zůstala Francie jedním z nejsilnějších států. Tak se mezi ní na západě a dvěma německými státy na východě, Pruskem a habsburskou monarchií, vytvářela pozvolna v průběhu osmnáctého století v srdci Evropy přibližná trojstranná rovnováha.

Ale skutečně významné proměny velmocenského systému se v tomto století odehrály na *okrajích* Evropy a dokonce ještě dále. Některé ze západoevropských států vytrvale proměňovaly své malé nejisté enklávy v tropech do mnohem rozsáhlejších celků, především v Indii, ale také ve Východní Indii, jižní Africe a dokonce až v Austrálii. Nejúspěšnějším z těchto kolonizujících států byla Británie, která se vnitřně „stabilizovala“ poté, co Vilém a Marie nahradili v roce 1688 Jakuba II., a soustavně rozvíjela svůj alžbětinský potenciál největší evropské námořní říše. Dokonce i ztráta prosperujících severoamerických kolonií v sedmdesátých letech osmnáctého století – ze kterých se zrodily nezávislé Spojené státy s obávanou obrannou mocí a významnou ekonomickou silou – zbrzdila růst britského globálního vlivu jenom dočasně. Stejně pozoruhodné byly úspěchy ruského státu, který v osmnáctém století expandoval na východ a na jih, napříč asijskými stepi. Jak Británie, tak Rusko, ačkoliv se rozprostíraly na západním a východním

okraji Evropy, měly zájem na osudu jejího středu. Británie byla v důsledku svého dynastického spojení s Hannoverem (po nástupu Jiřího I. v roce 1714) vtažena do německých záležitostí a Rusku bylo přisouzeno hrát první housle v osudu sousedního Polska. Obecněji řečeno vlády v Londýně i Petrohradě usilovaly o rovnováhu sil na evropském kontinentě, a aby zajistily takové ekvilibrium, které bude vyhovovat jejich zájmům, byly ochotny opakovaně intervenovat. Jinými slovy systém evropských států tvořilo pět velmocí – Francie, habsburská říše, Prusko, Británie a Rusko – společně s menšími zeměmi typu Savojska a státy upadajícími, jako bylo Španělsko.¹

Proč právě těchto pět mocností – ačkoli zřejmě nebyly všechny stejně silné – bylo schopno setrvat ve „velké lize“ států (popř. do ní vstoupit)? Čistě vojenské výklady nás příliš daleko nedovedou. Těžko se dá věřit například tomu, že by vzestup a pád velmocí v tomto období byl způsoben převážně změnami ve vojenské a námořní technologii, z nichž by mohla těžit jedna země více než druhá.* Ve výzbroji existovalo samozřejmě mnoho drobných vylepšení: puška s křesacím zámkem (opatřená kroužkovým bajonetem), která na bitevních pláních nahradila kopiníka, mnohem mobilnější artilerie, především po rozšíření modernějších typů děl, která ve Francii v šedesátých letech osmnáctého století navrhl Gribeauval, a krátké lodní dělo s menším dostřelem, známé jako „carronade“ (poprvé zkonstruované společností Carron ve Skotsku koncem sedmdesátých let osmnáctého století), které posílilo ničivou sílu bitevních lodí. Koncem osmnáctého století došlo rovněž ke zdokonalení taktiky na pozadí stálého růstu populace a zemědělské výroby, což umožňovalo organizování mnohem větších vojenských útvarů (divizí, sborů) a jejich snadnější obživu na bohaté zemědělské půdě. Ale přesto nelze tvrdit, že by se Wellingtonova armáda z roku 1815 výrazně lišila od Marlboroughovy z roku 1710 nebo že by Nelsonova flotila byla technologicky výrazně vyspělejší než ta, které čelily válečné lodi Ludvíka XIV.²

A tak zřejmě nejvýznamnější změny, ke kterým došlo na suchozemských a mořských bojištích během osmnáctého století, spočívaly v *organizaci* v důsledku zvýšené aktivity státu. Příkladem takové proměny byla nepochybně Francie Ludvíka XIV. (1661–1715),

* Jako tomu například bylo, když nástup parou poháněných bitevních lodí po roce 1860 zvýhodnil Británii (která měla bohaté zásoby uhlí) oproti Francii (která jich měla nedostatek).

kde ministři jako Colbert, Le Tellier a další usilovali o zvýšení královny moci doma i jeho slávy v zahraničí. V nově založeném francouzském ministerstvu války se intendanti starali o financování, zásobování a organizování vojenských oddílů, zatímco Martinet jako generální inspektor prosazoval nové standardy výcviku a disciplíny. Po celé zemi byly budovány kasárna, nemocnice, přehlídková prostranství a skladiště všeho druhu tak, aby bylo možno vydržovat obrovskou armádu „krále slunce“, a zároveň rostlo centrálně organizované mohutné válečné loďstvo. Pokud nechtěly být ostatní mocnosti zatlačeny do pozadí, musely se vydat stejnou cestou. Skutečnost, že stát monopolizoval a zbyrokratizoval vojenskou moc, tvoří zjevně páteř historie „budování států“. Tento proces byl však reciproční, neboť posílené zdroje i autorita státu zase dávaly ozbrojeným složkám jistý stupeň *stálosti*, který před sto lety často chyběl. Nejenomže existovaly „profesionální“, „stálé“ armády a „královská“ loďstva, ale vznikla také mnohem rozvinutější infrastruktura válečných akademií, kasáren, opraven lodí a podobných zařízení i úředníků, kteří vše řídili.

Moc teď byla *mocí* státní, ať už se projevovala osvícenským absolutismem východní Evropy, parlamentní vládou v Británii nebo pozdějšími demagogickými silami revoluční Francie.³ Avšak uvedená organizační zdokonalení mohla být rychle napodobena ostatními státy (nejdramatičtějším příkladem byla transformace ruské armády, kterou provedl Petr Veliký během několika desetiletí po roce 1698), a tak sama o sobě nezajišťovala udržení velmocenské pozice.

Při vysvětlování relativního postavení jednotlivých velmocí v období 1660–1815 však existovaly dva další faktory, které byly mnohem důležitější než kterýkoli z těchto vysloveně vojenských aspektů vývoje, a to *finance a poloha*. Uvažujeme-li je společně – neboť tyto dva faktory se velice často vzájemně ovlivňují – můžeme spíše porozumět tomu, co se v tomto období na první pohled jeví jako pestrá škála úspěchů a proher, vyvolaných mnoha válkami.

„Finanční revoluce“

Důležitost financí a produktivní ekonomické základny, která je zdrojem státních příjmů, byla už jasná renesančním knížatům, jak jsme ukázali v předchozí kapitole. Vzestup monarchií *ancien ré-*

gime osmnáctého století s jejich velkou vojenskou mašinerií a flotilami válečných lodí pouze zvýšil potřebu státu pečovat o ekonomiku a vytvářet finanční instituce, zabývající se shromažďováním peněz a hospodařením s nimi.⁴ Sedm velkých anglo-francouzských válek z období 1689–1815 bylo podobně jako první světová válka válkami na výdrž. Vítězství vždy připadlo mocnosti – nebo spíše velmocenské koalici, protože jak Británie, tak Francie zpravidla mívaly spojence – s větší schopností udržet důvěryhodnost a získávat další půjčky. Takové *koaliční* války však trvaly mnohem déle, protože se bojující strana, které se začalo nedostávat prostředků, mohla kvůli půjčkám a posílám poohlédnout po mnohem silnějším spojenci, aby se udržela v boji. Vzhledem k těmto nákladným a vyčerpávajícím konfliktům každá válčící strana zoufale potřebovala „peníze, peníze a zase peníze“, abychom užili starého aforismu. A právě potřeba peněz stála na pozadí takzvané „finanční revoluce“ konce sedmnáctého a počátku osmnáctého století,⁵ kdy některé západoevropské státy budovaly na svou dobu dokonalé bankovní a úvěrové systémy, které měly napomoci financovat jejich války.

V oné době existoval rovněž i druhý, a to nevojenský důvod k takovým finančním proměnám. Byl jím chronický nedostatek drahého kovu, především v letech před objevením zlata v portugalské Brazílii v roce 1693. Čím více se v sedmnáctém a osmnáctém století rozvíjel evropský obchod s Orientem, tím větší byl odliv stříbra, kterým se vyrovnával obchodní schodek, což vedlo obchodníky a bankéře odkudkoli z Evropy ke stížnostem na nedostatek drahého kovu. A dále trvalé zvyšování evropského obchodu především se základními produkty, jako byly látky a lodní zásoby, spolu se snahou nahradit sezonní trhy středověké Evropy trvalými centry směny, vedlo k větší pravidelnosti a předvídatelnosti finančních dohod, a tak k většímu používání směnek a úvěrů. Zvláště v Amsterdamu, ale také v Londýně, Lyonu, Frankfurtu a ostatních velkých městech se objevily celé zástupy půjčovatелů peněz na úrok, obchodníků ve velkém, zlatníků (kteří se často zabývali půjčkami), obchodníků se směnkami a makléřů s akciemi vzrůstajícího množství akciových společností. Přijetím bankovní praxe, která už existovala v renesanční Itálii, tito jednotlivci a finanční domy trvale vytvářeli strukturu národního a mezinárodního úvěrového systému, a tak podporovali rozvoj raně moderní světové ekonomiky.

Avšak o vůbec největší a nejtrvalejší rozmach evropské „finanční revoluce“ se zasloužily války. Pokud by byla jediným rozdílem mezi

finančními břemeny doby Filipa II. a Napoleona jejich míra, byla dostatečně pozoruhodná. Náklady na války šestnáctého století se dají vyčíslit v milionech liber, koncem sedmnáctého století vyskočily na *desítky* milionů liber a koncem napoleonských válek dosahovaly výdaje hlavních válčících zemí občas i částky stamilionů liber *ročně*. Už nikdy nebude uspokojivě rozhodnuto, zda tyto vleklé a časté srážky mezi velmocemi byly z hlediska ekonomie větším přínosem, nebo brzdou obchodního a průmyslového růstu Západu. Odpověď závisí značnou měrou na tom, zda se budeme pokoušet stanovit *absolutní* růst země v protikladu k její *relativní* prosperitě a síle před vleklým konfliktem a po jeho skončení.⁶ Je jasné, že ani ty nejlépe prosperující a „nejmodernější“ státy osmnáctého století nebyly schopny v tomto období financovat války ze svých řádných příjmů. A navíc rozsáhlé zvyšování daní, dokonce i v případě, že existovala na jejich výběr celá mašinerie, mohlo snadno vyvolat domácí nepokoje, kterých se všechny režimy obávaly – zvláště když současně čelily zahraničnímu nepříteli.

A tak mohla vláda financovat válku jedině půjčkami: prodejem státních dluhopisů a úradů nebo v lepším případě obchodovatelných cenných papírů, které dlouhodobě přinášely úrok všem, kdo mohli státu přispět penězi. Když měli státní úředníci zajištěn příliv kapitálu, mohli schvalovat platby armádním dodavatelům, obchodníkům s potravinami, stavitelům lodí a samotným ozbrojeným složkám. V mnoha ohledech tento dvousměrný systém získávání a *současného* vydávání velikých částek peněz fungoval jako měchy, rozdmýchávající rozvoj západního kapitalismu a samotného národního státu.

Jakkoli se může tato praxe zdát pozdějším pozorovatelům samozřejmá, je důležité zdůraznit, že úspěch celého systému závisel na dvou závažných faktorech: dostatečně účinném aparátu na obstarávání půjček a na zachování „kreditu“ vlády na finančních trzích. V tomto ohledu byly nedostižné Spojené provincie – což nepřekvapí, protože tamní obchodníci se podíleli na vládě a rádi viděli, když se státní záležitosti řídily stejnými principy finanční řádnosti, jaké platí dejme tomu v akciové společnosti. Proto nebylo divu, že generální stavy Nizozemí, které účinně a pravidelně zvyšovaly daně na krytí státních výdajů, byly schopny udržet úrokové míry velice nízké, a tak snížit dlužní splátky. Tento systém, skvěle podporovaný mnoha finančními aktivitami amsterdamské bankovní čtvrti, získal brzy Spojeným provinciím mezinárodní věhlas

na poli obchodu se směnkami, směny valut a poskytování úvěrů, což samozřejmě vytvářelo strukturu – a atmosféru – ve které mohl být dlouhodobý státní dluh považován za něco zcela normálního. Tak se Amsterdam dokázal stát centrem holandského „nadbytečného kapitálu“, takže byl brzy schopen investovat do akcií cizích společností, a což bylo ze všeho nejdůležitější, poskytoval celou škálu půjček, které směřovaly k zahraničním vládám, a to především v dobách války.⁷

Není třeba zde zkoumat vliv těchto aktivit na ekonomiku Spojených provincií, ačkoliv je jasné, že by se Amsterdam nemohl stát finančním centrem kontinentu, kdyby se nemohl opřít o vzkvétající obchodní a výrobní základnu. Avšak dlouhodobé důsledky této činnosti byly pravděpodobně nepříznivé, protože trvalý výnos vládních půjček odvracel Spojené provincie od investic do výroby a směřoval je k *rentiérské* ekonomice, přičemž její bankéři nebyli koncem osmnáctého století příliš ochotni riskovat kapitál v dlouhodobém průmyslovém podnikání. Naopak snadnost, se kterou mohly být poskytovány půjčky, nakonec uvalila na nizozemskou vládu obrovské břímě dluhu, hrazeného nepřímými daněmi, jež zvyšovaly jak mzdy, tak ceny na úroveň, která je zbavovala konkurenceschopnosti.⁸

Pro potřeby našeho šetření je daleko důležitější, že při schvalování půjček *cizím* vládám se Holanďané daleko více než o náboženství nebo ideologii svých klientů zajímali o jejich finanční stabilitu a spolehlivost. Smluvní podmínky na půjčky, poskytované evropským mocnostem, jako bylo Rusko, Španělsko, Rakousko, Polsko a Švédsko, se proto stanovovaly podle jejich relativního ekonomického potenciálu, stupně jistoty, který byly schopny bankéřům nabídnout, podle záznamů o splácení úroků a pojistného a konečně podle předpokladu, s jakým výsledkem mohou vyjít z velmocenské války. A tak prudký pokles polské státní důvěryhodnosti koncem osmnáctého století a naopak, pozoruhodná – a často přehlížená – síla rakouského kreditu zrcadlily desetiletí za desetiletím relativní životaschopnost těchto států.⁹

Ale nejlepší příklad tohoto klíčového vztahu mezi finanční silou a politickou mocí nám nabízejí dva největší soupeři tohoto období, Británie a Francie. Protože výsledek jejich zápasu ovlivňoval celkovou evropskou rovnováhu, je důležité zabývat se jejich zkušenostmi na tomto poli zevrubněji. Starší představa, že Velká Británie se mohla v osmnáctém století chlubit stálým a neúprosným

růstem obchodní a průmyslové síly, neotřesitelným fiskálním kreditem a pružnou a k vyšší kvalitě směřující sociální strukturou a francouzský *ancien régime* byl naopak vystavěn na vratkých základech vojenské arogance, ekonomické zaostalosti a strnulého třídního systému, se zdá být už neudržitelná. Do jisté míry byl francouzský daňový systém méně konzervativní než britský. Francouzská ekonomika osmnáctého století také vykazovala určité známky úsilí o „nastartování“ průmyslové revoluce, přestože měla pouze omezené zásoby tak důležité suroviny, jakou bylo uhlí. Její zbrojní výroba byla nezanedbatelná a rovněž se mohla chlubit spoustou zručných řemeslníků a některými významnými podnikateli.¹⁰ Díky větší populaci a daleko extenzivnějšímu zemědělství byla Francie také mnohem bohatší než její ostrovní soused; státními příjmy a velikostí armády převyšovala kteréhokoli ze svých západoevropských soupeřů a její *řízený* režim se zdál být ve srovnání s politickou praxí Westminsteru, založenou na systému politických stran, daleko soudržnější a předvídatelnější. V důsledku toho si Britové v osmnáctém století, při pohledu na druhou stranu Kanálu, byli mnohem více vědomi relativní slabosti své země než její síly.

Přesto měl anglický systém ve finanční oblasti klíčovou výhodu, která zvětšovala sílu země v dobách válečných a podporovala její politickou stabilitu a ekonomický růst v dobách míru. Je sice pravda, že její *celkový* daňový systém byl mnohem regresivnější než francouzský – neboť se ve větší míře opíral o nepřímé než o přímé daně, ale právě pro tyto specifické rysy byl zřejmě veřejností méně nenáviděn. V Británii například neexistovalo nic podobného obrovské spoustě francouzských daňových pachtýřů, výběřčích a dalších zprostředkovatelů, mnoho britských daní bylo „neviditelných“ (spotřební daň na několik základních výrobků) nebo zdánlivě poškozovaly cizince (*cla*). Neexistovala žádná *vnitřní* *cla*, která tak rozčilovala francouzské obchodníky a byla překážkou domácího obchodu. Britská daň z půdy – hlavní přímá daň po většinu osmnáctého století – umožňovala výjimky pro neprivilegované a byla také pro většinu společnosti „neviditelná“. Tyto různé daně byly nejdříve projednávány a pak schvalovány ve voleném shromáždění, které se přes všechny nedostatky zdálo být mnohem funkčnější než *ancien régime* ve Francii. Když ještě připomene významnou skutečnost, že už kolem roku 1700 byl příjem na obyvatele v Británii o něco vyšší než ve Francii, nepřekvapí, že obyva-

telstvo ostrovního státu bylo ochotno a schopno platit úměrně vyšší daně. A konečně lze tvrdit – byť je obtížné to statisticky prokázat – že poměrně lehčí břemeno přímých daní v Británii nejenom zvyšovalo sklon ke spoření mezi lépe situovanou částí společnosti (a tak umožňovalo akumulaci investičního kapitálu v letech míru), ale také vytvářelo rozsáhlé rezervy zdanitelného bohatství v *dobách války*, když byly například zavedeny vyšší daně z půdy a v roce 1799 přímá daň z příjmu, aby se čelilo národnímu ohrožení. A tak v období napoleonských válek navzdory tomu, že britská populace tvořila méně než polovinu francouzské, shromáždila Británie vůbec poprvé každoročně v *absolutních* číslech vyšší příjmy z daní než její mnohem větší soused.¹¹

Ale i tyto pozoruhodné výkony byly zastíňovány ještě důležitějším rozdílem mezi britským a francouzským systémem veřejného úvěru, což mělo svůj význam, protože během většiny konfliktů osmnáctého století takřka tři čtvrtiny *mimořádných* finančních prostředků, získaných k hrazení dodatečných válečných výdajů, pocházely z půjček. A zde více než kdekoli jinde byly britské výhody rozhodující. První výhodou byl vývoj institucionální struktury, která umožňovala obstarávání výhodných dlouhodobých půjček a současně zajišťovala řádné splácení úroků (a jistiny) narůstajících dluhů. Založení Anglické banky v roce 1694 (nejprve jako nouzové opatření v době války) a o něco později uspořádání státního dluhu na jedné straně a rozkvět burzy cenných papírů a rozmach „zemských bank“ na straně druhé prudce zvyšovaly zásoby peněz, které byly k dispozici jak vládě, tak obchodníkům. Takové rozšíření papírových peněz v různých formách *bez* vysoké inflace nebo ztráty kreditu přinášelo značné výhody v době, kdy byl nedostatek měny. Přesto by „finanční revoluce“ sotva uspěla, nebýt státních dluhopisů garantovaných postupně všemi parlamenty s jejich pravomocemi zavádět dodatečné daně, nebýt ministerských předsedů – Walpolem počínaje a Pittem mladším konče – kteří se snažili přesvědčit především své bankéře, ale i veřejnost, aby se i oni řídili principy finanční řádnosti a chovali se „ekonomicky“, a nebýt trvalé a v některých odvětvích významné expanze obchodu a průmyslu, což průběžně zajišťovalo zvyšování příjmů z cel a nepřímých daní. Dokonce ani vypuknutí války nezastavilo tento rozmach, neboť královské loďstvo chránilo národní zámořský obchod a poškozovalo obchod nepřátelský. Na těchto pevných základech spočíval britský „kredit“, navzdory počátečním nejistotám, značné politické

opozici a téměř finanční katastrofě, kterou bylo v roce 1720 zhroucení South Seas Company (nechvalně známé jako South Seas Bubble – Jihomořská bublina). „Navzdory všem nedostatkům v zacházení s anglickými veřejnými financemi,“ poznamenává historik, „zůstaly po zbytek století mnohem řádnější, jakož i mnohem účinnější než jinde v Evropě.“¹²

Důsledkem byl nejenom trvalý pokles úrokové míry,* ale také rostoucí přitažlivost britských obchodovatelných cenných papírů pro cizí investory, především nizozemské. Pravidelné obchodování s těmito cennými papíry na amsterdamském trhu se tak stalo důležitým článkem v řetězu anglo-holandských obchodních a finančních vztahů, které měly významný vliv na ekonomiky obou zemí.¹³ V *mocenskopolitickém* měřítku spočívala jejich hodnota ve způsobu, jakým prostředky Spojených provincií opakovaně přicházely na pomoc britskému válečnému úsilí, a to dokonce i tehdy, když bylo nizozemské spojenectví v boji proti Francii nahrazeno nenasnadnou neutralitou. Pouze v době americké války za nezávislost – což je příznačně jediný konflikt, ve kterém se silně odhalily britské vojenské, námořní, diplomatické a obchodní slabiny, a proto i její úvěruschopnost byla nejnižší – začal vysychat tok holandského kapitálu, navzdory vyšším úrokovým mírám, které byl Londýn připraven nabídnout. Avšak v roce 1780, když Nizozemí vstoupilo do války na francouzské straně, shledala britská vláda, že síla její ekonomiky a dostupnost domácího kapitálu jí umožňují, aby si téměř veškeré půjčky obstarala u domácích investorů.

Celkový rozsah a konečný úspěch britského talentu obstarávat si válečné půjčky jsou doloženy v tabulce 2. Strategickým důsledkem zde uvedených ukazatelů bylo, že země mohla „vydávat na válku poměrnou část svých daňových příjmů, a tak vrhnout do boje s Francií a jejími spojenci takové množství lodí a mužů, které bylo rozhodující a bez nichž by prostředky dříve vynaložené mohly být zmařeny“.¹⁴ Ačkoli se mnoho britských komentátorů v průběhu osmnáctého století obávalo vlastní velikosti národního dluhu a jeho možných důsledků, faktem zůstalo, že (podle slov biskupa Berkeleyho) kredit byl „zásadní výhodou, kterou měla Anglie oproti Francii“. A konečně obrovský nárůst státních výdajů a enorm-

* V době války o rakouské dědictví (1739–1747) si vláda mohla půjčovat značné sumy na tři nebo čtyři procenta, což byla oproti Marlboroughově době poloviční úroková míra.

ní a trvalé požadavky, které kladly kontrakty admirality především na železo, dřevo, látky a další zboží, vytvořily „zpětnou vazbu“, která naopak pomáhala britské průmyslové výrobě a stimulovala řadu technických vynálezů, jež zemi oproti Francii ještě více zvýhodnily.¹⁵

Tabulka 2: Britské válečné výdaje a příjmy, 1688–1815 (v librách)

Období	Celkové výdaje	Celkové příjmy	Půjčky nutné	Podíl půjček v procentech
1688–1697	49 320 145	32 766 754	16 553 391	33,6
1702–1713	93 644 560	64 239 477	29 405 083	31,4
1739–1748	95 628 159	65 903 964	29 724 195	31,1
1756–1763	160 573 366	100 555 123	60 018 243	37,4
1776–1783	236 462 689	141 902 620	94 560 069	39,9
1793–1815	1 657 854 518	1 217 556 439	440 298 079	26,6
celkem	2 293 483 437	1 622 924 377	670 559 060	33,3

Dnes už není těžké říci, proč se Francii nepodařilo následovat tyto britské zvyklosti.¹⁶ V zemi především neexistoval účinný systém *státních* financí. Od středověku byly finanční operace francouzské monarchie „řízeny“ hromadou různých institucí – místními správami, duchovenstvem, provinčními stavy a stále více daňovými pachtýři – kteří shromažďovali příjmy a dohlíželi na monopoly koruny oplátkou za část výnosů a současně půjčovali s nemalou úrokovou mírou peníze francouzské vládě na očekávané příjmy z těchto operací. Zkorumpovanost tohoto systému nebyla jenom věcí pachtýřů, kteří shromažďovali daně z tabáku a soli, ale týkala se i celé hierarchie pařížských výběřčích, správců jednotlivých oblastí i místních výběřčí celkově zodpovědných za přímé daně, jako byla *taille*. Dříve než odevzdali peníze na vyšší úroveň, si z nich každý „odřízl“ svůj díl. Každý z nich také získal stanovených pět procent úroku z ceny, kterou zaplatil při původní koupi úřadu. Mnozí z vyšších úředníků byli pověřeni přímými platbami vládním dodavatelům a vyplácením žoldu, aniž se vybrané příjmy vůbec dostaly do královské pokladny. Tito úředníci rovněž poskytovali úročné půjčky.

Taková nedbalá a náhodná organizace byla zcela neodmyslitelně zkorumpovaná a mnoho peněz daňových poplatníků končilo v soukromých rukou. Příležitostně, zejména po válkách, bývali finanč-

níci vyšetřováni a mnozí z nich museli zaplatit „kompenzaci“ nebo přistoupit na nižší podíly. Takové akce však byly pouhými gesty. „Skutečným viníkem,“ tvrdil jeden historik, „byl systém sám.“¹⁷ Druhým důsledkem takové nefunkčnosti byl fakt, že přinejmenším do Neckerových reforem v sedmdesátých letech osmnáctého století neexistoval celkový přehled o státním účetnictví ani roční záznamy o příjmech a vydáních a problému deficitu byl sotva přikládán nějaký význam. Pokud mohl být monarcha trvale zásobován penězi na krytí bezprostředních potřeb vojska a dvora, nikdo se o trvalý růst státního dluhu příliš nestaral.

Podobný druh nezodpovědnosti předvedli sice už kdysi Stuartovci, ale je pravdou, že Británie osmnáctého století zavedla parlamentní kontrolu státních financí, která jí značnou měrou zvýhodňovala v zápase o prvenství. Nezanedbatelnou předností zřejmě bylo, že růst vládních výdajů a státního dluhu neomezoval (a asi naopak podporoval) britské investice do obchodu a průmyslu, na rozdíl Francie, kde panující poměry patrně povzbuzovaly k tomu, aby kapitálový zisk sloužil k nákupu úřadů nebo rent, místo aby byl investován do obchodu. Ve Francii se sice občas objevily návrhy na založení národní banky, aby bylo možno náležitě spravovat státní dluh a zajistit si levný úvěr, ale takové plány pokaždé narazily na odpor těch, kterým stávající systém vyhovoval. Finanční politika francouzské vlády, pokud si toto pojmenování vůbec zasluží, byla vždycky zcela bez rezerv.

Rovněž francouzský obchod byl nejrůznějším způsobem poškozován. Za povšimnutí stojí například těžkosti francouzského přístavu La Rochelle ve srovnání s Liverpoolem nebo Glasgowem. Všem třem bylo prisouzeno těžit z konjunktury „atlantické ekonomiky“ osmnáctého století. Přístav La Rochelle byl především výhodně umístěn pro trojstranný obchod se západní Afrikou a Novým světem. Naneštěstí pro takové obchodní aspirace byl francouzský přístav vystaven opakovanému kořistění koruny, „nenasytné ve svých fiskálních požadavcích, neúprosně shánějící další a ještě větší zdroje příjmů“. Celá řada „tvrdých, nespravedlivých a svévolně vybíraných přímých i nepřímých daní z obchodu“ zpomalovala ekonomický růst. Prodej úřadů odváděl místní kapitál od investic do obchodu, poplatky vybírané zkorumpovanými úředníky tento trend jenom posilovaly a monopolistické společnosti bránily svobodnému podnikání. Ačkoli koruna přinutila v šedesátých letech osmnáctého století obyvatele La Rochelle, aby vybuďovali ob-

rovské a nákladné skladiště zbraní (pod pohružkou zabavení veškerých městských příjmů!), když nastaly války, neposkytla žádné *quid pro quo*. Protože se francouzská vláda zpravidla zaměřovala spíš na pozemní než námořní cíle, byly časté srážky se silnějším královským loďstvem pro La Rochelle zhoubou, neboť její obchodní lodi byly zajímány, výnosný obchod s otroky zastaven a zámořské trhy v Kanadě a Louisianě zlikvidovány – a to všechno v době, kdy prudce vylétly námořní pojišťovací sazby a byly uvaleny mimořádné daně. Poslední ranou bylo, že francouzská vláda byla za války často nucena povolit svým zámořským osadníkům obchod s neutrálními loděmi, což způsobilo, že po uzavření míru se tyto trhy obnovovaly ještě obtížněji. Oproti tomu atlantický sektor britské ekonomiky během osmnáctého století trvale vzrůstal a naopak za válek (navzdory útokům francouzských pirátů) prosperoval díky politice vlády, pro kterou byly zisk a moc, obchod a nadvláda nerozlučně spjaty.¹⁸

Nejhorším důsledkem finanční nezralosti Francie bylo, že ve válečných dobách bývalo její vojenské a námořní úsilí nejrůznějšími způsoby podemíláno.¹⁹ V důsledku neúčinnosti a nespolehlivosti celého systému trvalo zajišťování dodávek (dejme tomu) lodních zásob déle, ačkoli si dodavatelé zpravidla účtovali více než v případě britské nebo holandské admirality. Za války bylo pro francouzskou monarchii vždycky obtížné získat velké finanční částky, i když v sedmdesátých a osmdesátých letech osmnáctého století stále více čerpala z nizozemských peněz. Příliš často totiž revalvovala svoji měnu, odmítala splácet některé své dluhy a podnikala různá svévolná opatření proti držitelům krátkodobých i dlouhodobých směnek. To mělo za následek, že bankéři požadovali mnohem vyšší úrokové míry, než jaké stanovili pro Brity a další evropské vlády, přičemž zoufalý francouzský stát s nimi musel souhlasit.* Avšak ani ochota zaplatit více než obvykle neumožnila bourbonským vladařům shromáždit finanční hotovost nezbytnou k podpoře neomezeného vojenského úsilí v dlouhé válce.

Nejvýrazněji se toto relativní francouzské oslabení projevilo v letech po americké válce za nezávislost. Britové z ní sotva vyšli se slávou, neboť ztratili svoji největší kolonii a jejich státní dluh se vyšplhal na zhruba 220 000 000 liber, ale protože měli většinu této

* Naopak v prvních letech vlády Ludvíka XIV. si mohla Francie půjčovat na nižší úrok než Stuartovci nebo dokonce Vilém III.

sumy vypůjčenu na pouhý tříprocentní úrok, činily roční splátky jen 7 330 000 liber. Skutečné náklady Francie na tento konflikt byly znatelně nižší, neboť do něho vstoupila až v jeho druhé půli, a pamětliva Neckerova úsilí o vyrovnaný rozpočet, nevyslala tentokrát ani příliš početnou armádu. Přesto válka stála francouzskou vládu přinejmenším jednu miliardu livrů a prakticky celá tato suma byla hrazena z vypisovaných půjček s úrokovými mírami přinejmenším dvojnásobnými, než byly britské. V obou zemích padla na umořování dluhu polovina státních výdajů, ale hned po roce 1783 Britové zavedli celou řadu opatření (umořovací fond, konsolidační příjmový fond, zdokonalené účty veřejných institucí), aby celkovou sumu stabilizovali a posílili svůj kredit – což byly zřejmě největší úspěchy Pitta mladšího. Naopak ve Francii byly každoročně vypisovány obrovské nové půjčky, protože „normální“ příjmy nestačily dokonce ani na výdaje v dobách míru. A jelikož deficit rok od roku vzrůstal, vládní kredit slábl a slábl.

Šokujícím statistickým důsledkem bylo, že koncem osmdesátých let osmnáctého století byl zřejmě francouzský státní dluh téměř stejně vysoký jako britský – kolem 215 000 000 liber – ale jeho každoroční úrokové splátky byly téměř dvojnásobné, kolem 14 000 000 liber. Ještě horší bylo, že úsilí následných ministrů financí vypisovat další daně se setkávalo se stále větším odporem veřejnosti. Byly to nakonec Calonnem navrhovaná daňová reforma, adresovaná shromáždění notáblů, opatření proti *parlamentům*, zastavení plateb státní pokladnou a pak v roce 1789 (poprvé od roku 1614) svolání generálních stavů, které vedly ke konečnému zhroucení *ancien régime* ve Francii.²⁰ Spojení mezi státním bankrotem a revolucí bylo až příliš jasné. V následující zoufalé situaci vydávala vláda stále více bankovek (v roce 1789 v hodnotě 100 000 000 livrů a v roce 1790 ve výši 200 000 000 livrů). Ústavodárné shromáždění našlo nové nouzové řešení – nechalo zabavit pozemkový majetek církve a vydalo v jeho přibližné hodnotě papírové peníze. To vedlo k další inflaci, kterou vyhlášení války v roce 1792 jenom posílilo. Ačkoliv pozdější administrativní reformy finanční správy a rozhodnutí revolučního režimu znát pravý stav věcí vedly k vytvoření jednotného byrokratického aparátu na výběr daní podobného tomu, jaký existoval v Británii a jinde v Evropě, vnitřní zmatky a nadměrný expanzionismus, které měly trvat až do roku 1815, způsobily, že se francouzská ekonomika za ekonomikou svého největšího soupeře ještě více opozdila.

Problém spojený se zvyšováním státních příjmů, aby bylo na zaplacení současných i minulých válek, se týkal *všech* režimů a jejich státníků. Dokonce i v dobách míru padlo na vydržování ozbrojených složek čtyřicet nebo padesát procent státních výdajů a za války mohla tato částka vylétnout až na osmdesát nebo devadesát procent z mnohem větší celkové sumy! Všechny státy Evropy, ať už byly ve svém vnitřním uspořádání absolutistickými nebo konstitučními monarchiemi nebo buržoazními republikami, čelily tímž problémům. Po každém válečném kole (a především po roce 1714 a 1763) potřebovala většina zemí zoufale popadnout dech, aby se vzpamatovala z ekonomického vyčerpání a vypořádala se s vnitřními nepokoji, které velice často vyvolala válka a vyšší daňové zatížení. Ale ze soutěživé, egoistické povahy systému evropských států plynulo, že by jen velice nepravděpodobně mohl nastat nějaký *dlouhotrvající* mír, a tak vždy po několika letech válečných příprav vzplanuly boje nanovo. Ale pokud tato finanční břemena stěží snášela Francie, Nizozemí a Británie, tři nejbohatší státy Evropy, jak je potom mohly unést mnohem chudší země?

Na to existuje jednoduchá odpověď: nemohly. Dokonce ani Prusko Fridricha Velikého, které valnou část svých příjmů získávalo z rozsáhlých, dobře obhospodařovaných královských statků a z monopolů, by ve válkách o rakouské dědictví a v sedmileté válce neobstálo, kdyby je nezachránily tři „mimořádné“ zdroje příjmů: zisky ze znehodnocené měny, vyplenění Saska a Meklenburska a po roce 1757 významné půjčky bohatšího spojence, Británie. Méně ekonomicky výkonná a daleko decentralizovanější rakouská říše měla s financováním svých válek nesmírné problémy. Je rovněž nepravděpodobné, že by situace v Rusku nebo Španělsku byla výrazně lepší, neboť tam se nedaly získat peníze jinak, než dalším ždímáním rolníků a nerozvinutých středních tříd. S tolika společenskými vrstvami (například uherskou šlechtou, španělským duchovenstvem), které v *anciens régimes* hájily své výsady, i samo zavedení důmyslného systému nepřímých daní, znehodnocení měny a tištění papírových peněz sotva stačilo na vydržování nákladných armád a dvorů v dobách míru. A tak když po propuknutí války docházelo z důvodu ohrožení státu k mimořádným fiskálním opatřením, znamenalo to zároveň, že se hledala stále častěji pomoc na západoevropských peněžních trzích nebo se v lepším případě podařilo získat půjčky rovnou z Londýna, Amsterdamu nebo Paříže a jimi zaplatit žoldnéře a zásoby. Heslem renesančních knížat

zřejmě bývalo *pas d'argent, pas de Suisses*. Zůstávalo však v platnosti dokonce ještě v době Fridricha Velikého a Napoleona.²¹

Tím však nechceme říci, že to byl *vždycky* jenom finanční aspekt, který rozhodoval v těchto válkách osmnáctého století o osudech států. Amsterdam sice byl pro valnou část tohoto období největším finančním centrem světa, ale ani on nemohl zachránit vedoucí mocenskou postavení Spojených provincií. Naproti tomu Rusko bylo ekonomicky zaostalé a jeho vláda trpěla relativním nedostatkem kapitálu, a přesto význam země a její vliv na evropské záležitosti neustále rostly. Abychom vysvětlili tento zdánlivý rozpor, je třeba věnovat stejnou pozornost druhému důležitému faktoru, a to vlivu zeměpisných podmínek na strategii státu.

Geopolitika

Vzhledem k neodmyslitelně soutěživé povaze evropské mocenské politiky a proměnlivosti spojeneckých svazků osmnáctého století se soupeřící státy často setkávaly za pozoruhodně rozdílných okolností – někdy také za mimořádné škály náhod – a šly z jednoho velkého konfliktu do druhého. Tajné smlouvy a „diplomatické revoluce“ plodily nestálé mocenské slepence, jejichž důsledkem byly poměrně časté zvraty jak vojenské, tak námořní evropské rovnováhy. Tato aktivita se samozřejmě silně opírala o zkušenosti diplomatů jednotlivých států, nemluvě o výkonnosti jejich ozbrojených sil, ale také se bral v potaz důležitý faktor zeměpisných podmínek. Pod tímto pojmem se neskrývají pouze takové jevy, jako je podnebí země, suroviny, výkonnost zemědělství a přístup k obchodním trasám, které byly také důležité, neboť přispívaly k celkové prosperitě země, ale především klíčová otázka její strategické *polohy* za těchto mnohostranných válek. Mohl určitý stát soustředit veškeré svoje síly na jedinou frontu, nebo musel bojovat na mnoha různých? Sdílel společné hranice se slabými, nebo silnými státy? Jednalo se především o vnitrozemskou, námořní, nebo „obojetnou“ mocnost – a jaké výhody a nevýhody to přinášelo? Mohla se daná mocnost, pokud si to přála, z veliké války ve střední Evropě vymanit snadno? Mohla si zajistit další prostředky ze zámoří?

Osud Spojených provincií v tomto období poskytuje dobrý příklad vlivu zeměpisných podmínek na politiku. Na počátku sedmáctého století mělo Nizozemí mnoho domácích předpokladů pro

národní růst – kvetoucí ekonomiku, sociální stabilitu, dobře vycvičenou armádu a mocné loďstvo a ani zeměpisné podmínky se nezdály nevýhodné. Naopak jeho říční síť sloužila (alespoň do jisté míry) jako bariéra proti španělským vojskům a poloha u Severního moře mu usnadňovala přístup k bohatým lovištím sledů. Ale o sto let později už měli Nizozemci co dělat, aby se udrželi proti bezpočtu protivníků. Když Cromwellova Anglie a Colbertova Francie přijaly merkantilistickou politiku, došlo k poškození holandského obchodu a námořní dopravy. Navzdory vší taktické brilantnosti velitelů, jako byli Tromp a de Ruyter, si museli holandští obchodníci za námořních válek proti Anglii buď razit cestu kanálem La Manche, nebo se vydávat po delší a bouřlivější cestě kolem Skotska, která (podobně jako jejich loviště sledů) byla neustále vystavena útokům ze Severního moře. Převládající západní větry prály v bitvách anglickým admirálům a mělké holandské vody omezovaly ponor – a tak i velikost a sílu – nizozemských válečných lodí.²² Stejně jako byl jejich obchod s Amerikou a Západní indickým souostrovím stále více vystavován náporu britské námořní moci, tak i baltský *překladištní* obchod, jeden ze skutečných základů jejich rané prosperity, byl ničen Švédy a dalšími místními soupeři. Ačkoli se Nizozemí mohlo dočasně ubránit rozmístěním silného bitevního loďstva na ohrožených místech, neexistoval způsob, jak trvale chránit vzdálené a zranitelné zájmy v odlehlých mořích.

Toto dilema se ještě zhoršilo v konci šedesátých let sedmnáctého století, kdy byla bezpečnost Nizozemí ohrožena pozemním útokem Francie za Ludvíka XIV. Protože toto nebezpečí bylo dokonce ještě větší než španělské ohrožení před sto lety, museli Holanďané zvětšit armádu (v roce 1693 měla 93 000 mužů) a věnovat stále více prostředků na posílení posádek v jižních pohraničních pevnostech. Toto odčerpávání nizozemské energie bylo dvojího druhu. Jednak směřovalo rozsáhlé částky peněz na vojenské výdaje, způsobovalo vzestupnou tendenci válečných dluhů, splácení úroků, zvyšování nepřímých daní a vysokých mezd, což dlouhodobě podkopávalo obchodní konkurenceschopnost země. Kromě toho se v dobách války projevilo krutými ztrátami na životech u zhruba dvoumilionové populace, která se během tohoto rozsáhlého období ukázala jako podivuhodně neměnná, co se velikosti týče. Proto je omluvitelné zděšení Nizozemců z velkých ztrát během zuřivých bitev muže proti muži ve válce o španělské dědictví (1702–1713), kdy Marlbo-

rough vyslal anglo-holandské armády do krvavých frontálních útoků proti Francouzům.²³

Anglické spojenectví, utužené v roce 1689 Vilémem III., zachránilo Spojené provincie a současně významně přispělo k jejich úpadku jako nezávislé velmoci – obdobně jako o více než dvě století později smlouvy o půjčce a pronájmu a o spojenectví se Spojenými státy zachránily i pomohly podkopat britské impérium, které pod vedením Marlboroughova vzdáleného příbuzného Winstona Churchilla bojovalo o přežití. Protože v různých válkách proti Francii mezi lety 1688 až 1748 se Holanďanům nedostávalo prostředků, byli nuceni soustředit asi tři čtvrtiny obranných výdajů na armádu, a tak zanedbat vlastní loďstvo, zatímco Britové se podíleli na námořních a koloniálních operacích a obchodních ziscích z nich plynoucích čím dál více. Protože se londýnským a bristolským obchodníkům dařilo, amsterdamské strádali. Jejich úpadek byl rovněž urychlován hojnými britskými pokusy zablokovat během války *veškerý* obchod s Francií, což bylo v protikladu k holandskému přání tato výnosná spojení zachovat a což jen ukazovalo, jak silně byly Spojené provincie v tomto období zapojeny do *zahraničního* obchodu a finančnictví (a tudíž na nich závislé), zatímco britská ekonomika byla stále relativně soběstačná. Ani když se během sedmiileté války uchýlily Spojené provincie do neutrality, nebylo jim to kvůli arogantnímu královskému námořnictvu příliš platné, neboť to odmítalo akceptovat zásadu „svobodné loď, svobodné zboží“ a bylo rozhodnuto francouzský zámořský obchod provozovaný na neutrálních lodích zastavit.²⁴ V letech 1758 až 1759 tento spor vyvolal anglo-holandskou diplomatickou válku, která se opakovala v počátečních letech americké války za nezávislost, a nakonec po roce 1780 vedl k otevřenému nepřátelství, jež ani britskému, ani nizozemskému námořnímu obchodu nikterak neprospělo. V době Francouzské revoluce a napoleonských válek se Nizozemci ocitli stále více mezi Anglií a Francií, trpěli všeobecně rozšířeným nepřevzetím dluhů i domácími rozkoly a v globálním zápase, kterému se nemohli ani vyhnout, ani z něho těžit, přišli o kolonie i zámořský obchod. Za takových okolností finanční zběhlost a spoléhání na „přebytečný kapitál“ prostě nestačily.²⁵

Podobně, ale v daleko větší míře trpěla v osmnáctém století svým postavením „obojetné“ mocnosti i Francie, štěpící svoji energii mezi kontinentální cíle na straně jedné a námořní a koloniální ambice

na straně druhé. V počáteční fázi vlády Ludvíka XIV. nebyla tato strategická ambivalence tak patrná. Francouzská síla spočívala pevně na *domácích* základech: na velkém a relativně homogenním území, zemědělské soběstačnosti a zhruba dvacetimilionové populaci, která Ludvíku XIV. umožňovala zvětšovat armádu z 30 000 vojáků v roce 1659 na 97 000 v roce 1666 a na kolosálních 350 000 v roce 1710.²⁶ Zahraničněpolitické cíle „krále slunce“ byly suchozemské a tradiční: podkopávat stále více habsburské pozice, podnikat útoky jižním směrem proti Španělsku a východně a severně proti zranitelnému pruhu španělsko-habsburských a německých území, jako bylo Franche-Comté, Lotrinsko, Alsasko, Lucembursko a jižní Nizozemí. Protože Španělsko bylo vyčerpáno, Rakušané ohrožování Turky a Anglie se zpočátku tvářila neutrálně nebo přátelsky, těšil se Ludvík po dvě desetiletí diplomatickým úspěchům. Pak však nevídaná nestydatost francouzských nároků zalarmovala ostatní mocnosti.

Hlavní strategický problém Francie spočíval v tom, že ačkoli byla nesmírně silná v obraně, k rozhodujícímu ofenzivnímu tažení byla vybavena daleko hůře. Byla tísněna ze všech stran, zčásti zeměpisnými překážkami, zčásti existujícími cíly a zájmy mnoha dalších velmocí. Například útok na jižní (tzn. Habsburky ovládané) Nizozemí by obnášel zběsilé tažení územím posetým pevnostmi a vodními toky a vyprovokoval by odpověď nejenom samotných habsburských sil, ale také Spojených provincií a Anglie. Francouzské vojenské akce v Německu by byly také problematické. Hranice sice byla daleko snáze prolomitelná, ale komunikační linie byly mnohem delší a i zde by bylo třeba čelit nevyhnutelné koalici Rakušanů, Holanďanů, Britů (především po roce 1714 po nástupu hannoverské dynastie) a ještě Prusů. I kdyby si Francie v polovině osmnáctého století vyhledala silného německého partnera – ať už Rakousko, nebo Prusko – měla by taková aliance vždy za následek, že by *zbývající* německá mocnost přešla do opozice, a co by bylo ještě horší, aby vyvážila francouzské ambice, snažila by se získat podporu Britů a Rusů.

A navíc každá válka proti námořním mocnostem vždy znamenala, že část francouzské síly a pozornosti bude odpoutána od kontinentu a úspěch pozemního tažení bude ještě nepravděpodobnější. A tak francouzská strategie, rozpolcená mezi boje ve Flandrech, Německu a severní Itálii na jedné straně a v kanálu La Manche, Západomořském souostroví, jižní Kanadě a v Indickém oceánu na

straně druhé, nevěděla kam dřív skočit. Protože Francie nebyla nikdy ochotna přistoupit na taková finanční vydání, aby mohla čelit nadvládě královského loďstva,* mohly být peníze, přidělované jednotlivými francouzskými vládami námořnictvu, použity – kdyby Francie byla „pouze“ suchozemskou mocností – na posílení armády. Jen ve válce v letech 1778–1783, kdy podporovala americké povstalce na západní polokouli a zdržela se veškerých útoků na Německo, se jí podařilo pokořit svého britského nepřítele. Ve všech ostatních válkách si už Francouzi nikdy nemohli dopřát onoho luxusu strategické koncentrace a v důsledku toho Francie trpěla.

Francie s *ancien régime* zůstávala vzhledem k rozloze svého území, počtu obyvatel a bohatství i nadále největším z evropských států. Nebyla ale natolik mocná nebo efektivně spravovaná, aby se mohla stát „supervelmocí“. A protože byla omezována na pevnině a rozptylována na moři, nemohla zvítězit nad nepřátelskými koalicemi, které v důsledku jejích ambicí zcela zákonitě vznikaly. Tak francouzské akce spíše upevňovaly, než mařily pluralitu moci v Evropě. Pouze když byla národní energie Francie přetvořena revolucí a posléze brilantě rozvinuta Napoleonem, mohly její myšlenky – na krátký čas – zasáhnout kontinent. Ale dokonce i tehdy byl úspěch pouze dočasný a sebevětší vojenský génius nemohl zajistit trvalou vládu Francie nad Německem, Itálií a Španělskem, o Rusku a Británii ani nemluvě.

Francouzský geostrategický problém, kdy země musela čelit potenciálním nepřátelům na různých frontách, nebyl ojedinělý, byť v důsledku opakované agrese a chronicky špatného vedení vlastní vinou ztížený. Dvě velké německé mocnosti tohoto období – habsburská říše a braniborské Prusko – byly svou geostrategickou pozicí předurčeny k tomu, aby se potýkaly se stejným problémem. Pro rakouské Habsburky to nebylo nic nového. Nešikovně pospojovaný konglomerát území, kterým tato dynastie vládla (Rakousko, Čechy, Slezsko, Morava, Uhry, Milán, Neapol, Sicílie a po roce 1714

* Například v konfliktech z období 1689–1697 a 1702–1714 vydala Francie na námořnictvo méně než deset procent všech svých výdajů, avšak na pozemní armádu mezi sedmapadesáti až pětadesáti procenty. (Tomu odpovídalo britských pětatřicet procent na námořnictvo a čtyřicet procent na armádu.) V roce 1760 dostalo francouzské námořnictvo pouze jednu čtvrtinu částky, jaká byla poskytnuta armádě. Dokonce i když už byly peníze po ruce, zeměpisná poloha znemožňovala Francii během války bezpečně přepravit z Baltu lovní potřeby, a tak udržet loďstvo v dobrém stavu.

jižní Nizozemí – viz mapa 5), a rozložení ostatních mocností ve vztahu k těmto zemím vyžadovaly horečnaté diplomatické a vojenské žonglování jenom proto, aby se toto dědictví udrželo, což rostoucí měrou vyžadovalo buď génia, nebo hodně štěstí, a pravděpodobně obojí.

A tak přestože v různých válkách proti Turkům (1663–1664, 1683–1699, 1716–1718, 1737–1739, 1788–1791) habsburské armády celkově svoje postavení na Balkáně posílily na úkor slábnoucí osmanské říše, pohltily boje v těchto obdobích většinu energie Vídně.²⁷ Například v roce 1683, když Turci stáli před branami sídelního města, byl Leopold I. nucen zachovat vůči Francii neutralitu navzdory provokacím Ludvíka XIV., který v témže roce „znovu připojil“ Alsasko a Lucembursko. Tento rakouský ambivalentní postoj byl o něco méně patrný během devítileté války (1689–1697) a následující války o španělské dědictví (1702–1713), neboť Vídeň se tehdy stala součástí silné protifrancouzské aliance, ale dokonce ani tehdy se zcela nevytratil. Průběh mnoha válek se na sklonku osmnáctého století jevil jako čím dál těkavější a nevyčitatelnější, což bylo způsobeno jednak obranou obecných habsburských zájmů v Evropě, jednak úsilím o uhájení těchto zájmů v samotném Německu v závislosti na rostoucí moci Pruska. Přinejmenším od pruské okupace Slezska v roce 1740 musela už Vídeň navždy provádět svou zahraniční a vojenskou politiku s jedním okem upřeným na Berlín. Díky tomu musela být habsburská diplomacie nutně daleko promyšlenější než dosud. Aby Rakušané zadrželi rostoucí Prusko v rámci Německa, potřebovali povolávat na pomoc Francii na západě a daleko častěji Rusko na východě; ale Francie sama byla nespolehlivá a musela být naopak občas zastavena anglo-rakouskou aliancí (například v letech 1744–1748). A kromě toho vyvolával zájem Vídně stálý ruský vzestup, zvláště když carská expanze ohrožovala osmanské držení balkánských zemí, po kterých sama toužila. A když konečně napoleonský imperialismus ohrozil nezávislost *všech* ostatních mocností v Evropě, nemělo habsburské impérium jinou volbu než vstoupit do jakékoli velké koalice, bojující proti francouzské hegemonii.

Koaliční válka proti Ludvíku XIV. na počátku osmnáctého století a války proti Bonapartovi na jeho konci nám pravděpodobně odhalí rakouské slabiny méně než konflikty v tomto mezidobí. Především dlouhé boje proti Prusku po roce 1740 ukazují, že přes všechny vojenské, finanční a administrativní reformy, provedené

v tomto období v habsburských zemích, nedokázala Vídeň zvítězit nad jiným německým státem, který byl mnohem menší, ale měl o poznání výkonnější armádu, vybírání státních příjmů i úřednictvo. A bylo čím dál jasnější, že žádná z neněmeckých mocností, Francie, Británie ani Rusko, si nepřála ani rakouskou likvidaci Pruska, ani pruskou likvidaci Rakouska. V širších evropských souvislostech se habsburská říše již stala *okrajovou* mocností prvního řádu, a takovou zůstala až do roku 1918. Nesklouzla na seznamu jistě tak hluboko jako Španělsko a Švédsko a vyhnula se také osudu Polska, ale kvůli své decentralizovanosti, etnické různorodosti a ekonomické zaostalosti odolala celé řadě pokusů vídeňských vlád navrátit ji mezi největší evropské mocnosti. Nicméně existuje nebezpečí předjímání tohoto úpadku. Jak poznamenává Olwen Hutton, „vytrvalé a podle mínění některých i zvrácené vzdorování rakouského císařství svému přirozenému rozpadu“ připomíná, že také ono vlastnilo skryté výhody. Po katastrofách často přicházela krátká perioda reforem – *rétablissements* – které odhalovaly velice významné zdroje císařství, i když zároveň také vyjevovaly obrovské potíže, které Vídeň vždycky měla, když po těchto zdrojích sáhla. A každý historik, zabývající se úpadkem habsburské moci, se různým způsobem pokouší vysvětlit její pozoruhodně tvrdošíjný a čas od času velice impozantní vojenský odpor vůči dynamické síle francouzského imperialismu po téměř čtrnáct let během období 1792–1815.²⁸

Pruské postavení bylo rakouskému velice podobné, co se geostrategických poměrů týče, ale vnitřně bylo zcela odlišné. Důvody rychlého vzestupu země, která se stala nejmocnějším severoněmeckým královstvím, jsou dobře známé a postačí je jenom vyjmenovat: organizační a též vojenský génius tří vůdců, Velkého kurfiřta (1640–1688), Fridricha Viléma I. (1713–1740) a Fridricha „Velkého“ (1740–1786), výkonnost pruské armády pod velením junkerských důstojníků, do které proudily více jak čtyři pětiny státních daňových prostředků, (relativní) fiskální stabilita, opírající se o rozsáhlé královské statky a podporu obchodu a průmyslu, ochota využívat služeb cizích vojáků a podnikatelů a pověstná pruská byrokracie pracující pod vedením generálního válečného komisariátu.²⁹ K pruskému vzestupu přispělo i to, že se odehrával na pozadí hroustící se švédské moci, rozpadu chaotického, slábnoucího polského království a zmatků Vídně v prvních desetiletích osmnáctého století, které byly způsobeny mnoha válkami a nejistým následnictvím

v habsburské říši. Pokud se prušští vladaři chopili svých příležitostí, pak je jasné, že tyto příležitosti čekaly na uchopení. A navíc při vyplňování „mocenského vakua“, které nastalo po roce 1670 v severní části střední Evropy, těžil pruský stát také ze svého postavení vůči ostatním velmocem. Vzestup Ruska napomáhal zneklidňovat (a podkopávat) Švédsko, Polsko a osmanskou říši. A Francie byla daleko na západě, takže zpravidla nepředstavovala smrtelné nebezpečí a občas mohla i zafungovat jako užitečný spojenec proti Rakousku. Pokud přece jenom podnikla výpad do Německa, střetla se zde s habsburskými silami, Hannoverem (a tudíž Británií), možná Holanďany a se samotným Pruskem. Byla-li však taková koalice poražena, mohlo Prusko mnohem snadněji než ostatní mocnosti vyjednat s Paříží mír; tak byla protifrancouzská aliance občas pro Berlín užitečná, ale nikterak ho nezavazovala.

V tomto výhodném diplomatickém a zeměpisném kontextu se hráli první prušští králové svoji hru opravdu mistrovsky. Zisk Slezska – některými pozorovateli popisovaného jako *pravá* průmyslová oblast východu – byl především obrovským přínosem pro vojensko-ekonomickou kapacitu státu. Ale hranice skutečného pruského vlivu na evropské záležitosti společně s omezeností jeho území a počtu obyvatel se krutě projevily v sedmileté válce (1756–1763), když už diplomatické okolnosti nebyly tak příznivé a mocní sousedé Fridricha Velikého byli odhodláni ho zničit za jeho proradnost. Pouze nesmírné úsilí pruského vladaře a jeho výborně vycvičených vojenských oddílů – doplněné špatnou koordinací nepřátel – mu umožnilo vyhnout se navzdory strašlivému „obklíčení“ porážce. Protože cena této války, co se lidí i materiálu týče, byla nesmírná a pruská armáda se od sedmdesátých let osmnáctého století dále nevyvíjela, nebyl Berlín v postavení, aby mohl vzdorovat pozdějšímu diplomatickému tlaku Ruska, natož pak troufalému útoku Napoleona v roce 1806. Ani pozdější obnova řízená Scharnhorstem, Gneisenauem a dalšími vojenskými reformátory nedokázala v období 1813–1815 zakrýt stále nedostačnou základnu pruské moci.³⁰ Tehdy bylo Prusko vojensky zastíněno Ruskem, silně závislé na půjčkách Británie, pokladníka koalice, neschopné vést samo válku proti Francii. Království Fridricha Viléma III. (1797–1840) bylo podobně jako Rakousko nejposlednější mezi velmocemi a mělo v této pozici zůstat až do své průmyslové a vojenské transformace v šedesátých letech devatenáctého století.

Oproti tomu dvě vzdálené mocnosti, Rusko a Spojené státy, se těšily relativní nezranitelnosti a nebyly poutány strategickými rozpory, které sužovaly v osmnáctém století středoevropské státy. Obě tyto budoucí supervelmoci měly nepochybně „propustnou hranici“, která vyžadovala stálou kontrolu, ale ani americká expanze napříč Alleghenským pohořím a širými prériemi, ani ruská expanze napříč stepmi nenarážely na vojensky vyspělé společnosti, které by mohly ohrozit jejich domovskou základnu.³¹ Při svých střetech se západní Evropou tak měly výhodu relativně jednolitého průčelí. Každá z nich mohla vyvolat u některé z etablovaných mocností pocit ohrožení nebo alespoň znepokojení, neboť díky jejich vzdálenosti od hlavních evropských bitevních zón je nebylo jen tak lehké napadnout.

Ovšem z perspektivy rozsáhlého období mezi lety 1660 a 1815 je třeba zdůraznit, že vliv Spojených států a Ruska byl mnohem výraznější koncem této epochy než na jejím počátku. V šedesátých a sedmdesátých letech sedmnáctého století nebyla evropská „Amerika“ ničím víc než řetězem izolovaných pobřežních osad, zatímco moskevské velkoknížectví bylo před vládou Petra Velikého (1689–1725) téměř stejně odlehle a dokonce ještě zaostalejší. Z obchodního hlediska byly obě země „nerozvinuté“, neboť pouze vyvážely stavební dříví, konopí a jiné suroviny a nakupovaly zboží z britských a holandských manufaktur. Americký kontinent byl po většinu této doby spíše objektem výbojů než mocenským činitelem ve vlastním smyslu slova. Tuto situaci změnil monumentální britský úspěch na konci sedmileté války (1763), kdy byla Francie vyhnána z Kanady a Nového Škotska a Španělsko muselo vyklidit západní Floridu. Američtí kolonisté, kteří tak byli osvobozeni od cizích hrozeb, kvůli kterým zachovávali loajalitu vůči Westminsteru, teď mohli trvat na pouhém formálním svazku s Británií, a když tuto jejich představu imperiální vláda odmítla, vzbouřili se. A navíc se po roce 1776 začaly severoamerické kolonie nesmírně vzmáhat: původní dvoumilionová populace se od těch dob každých třicet let zdvojnásobovala, začala pronikat směrem na západ, ekonomicky prosperovala a byla soběstačná v oblasti potravin i mnoha dalších komodit. Tak Britové v příštích sedmi letech na vlastní kůži poznali, že povstalecké státy jsou vůči pouhým námořním operacím imunní a jejich území je příliš rozlehlé, než aby se mohlo stát terčem útoku pozemních sil, organizovaného z domovského ostrova, který byl vzdálen 4800 kilometrů.

Existence nezávislých Spojených států měla *časem* ovlivnit historii měnících se struktur světové moci ve dvou důležitých ohledech. Za prvé od roku 1783 existovalo významné mimoevropské centrum výroby, bohatství a nakonec i vojenské moci, jenž mohlo dlouhodobě ovlivňovat světovou mocenskou rovnováhu způsoby, které pro ostatní mimoevropské (ale ekonomicky upadající) společnosti, jako byla Čína a Indie, nepřicházely v úvahu. Už v polovině osmnáctého století zaujímaly americké kolonie významné místo ve struktuře námořního obchodu a podnikaly první vážné kroky na poli industrializace. Podle některých zpráv vyráběl rodící se národ v roce 1776 více surového železa a tyčové oceli než celá Velká Británie. Posléze „objem výroby vzrostl téměř padesátinásobně, takže v roce 1830 zemi přináležela šestina průmyslové síly rozvinutého světa“.³² Vzhledem k takovému tempu růstu nepřekvapovalo, když už dokonce v devadesátých letech osmnáctého století předpovídali pozorovatelé Spojeným státům, že za dalších sto let získají významné postavení. Druhý důsledek přišel ke slovu mnohem rychleji, především v Británii, jejíž role „okrajové“ mocnosti evropské politiky byla zasažena zrodem potenciálně nepřátelského státu na své vlastní atlantické frontě a jejíž kanadské a karibské državy byly ohroženy. To samozřejmě nebyl trvalý problém a vzhledem k obrovské vzdálenosti a izolacionismu Spojených států to znamenalo, že Londýn nemusel pohlížet na Američany se stejnými obavami jako třeba Vídeň na Turky nebo později na Rusy. Nicméně zkušenosti z válek 1779–1783 a 1812–1814 ukázaly až příliš jasně, jak těžko by se mohla Británie plně angažovat v evropských válkách, pokud by měla za zády zneprátelené Spojené státy.

Vzestup carského Ruska měl mnohem bezprostřednější vliv na mezinárodní rovnováhu sil. Překvapivá ruská porážka Švédů u Poltavy (1709) ohlásila ostatním mocnostem, že onen dosud vzdálený a poněkud barbarský moskevský stát zamýšlí zasahovat do evropských záležitostí. Jeho ambiciózní první car Petr Veliký nechal rychle vybudovat válečné námořnictvo, aby doplnil své nové državy na Baltu (Karélie, Estonsko, Livonsko), a Švédové brzy požádali o ochranu královské námořnictvo, aby jim tento východní kolos nepřerostl přes hlavu. Ale ve skutečnosti nejvíce utrpěli rozmachem Ruska Poláci a Turci, neboť to byla Kateřina Veliká, která stačila do své smrti v roce 1796 připojit k již tak dost rozlehlé říši dalších více než 500 000 čtverečních kilometrů. Ještě impozantněji působily tehdejší výpady ruských vojenských sil na západ. Dravost

a děsivá zarputilost ruských vojsk během sedmileté války a jejich dočasná okupace Berlína v roce 1760 zcela proměnily názor Fridricha Velikého na tohoto souseda. O čtyři desetiletí později se ruské síly, vedené generálem Suvorovem, činily za války druhé koalice (1798–1802) jak v italském, tak alpském tažení – což byla dálková operace, která byla předzvěstí nelítostného ruského vojenského postupu z Moskvy do Paříže mezi lety 1812 a 1814.³³

Je obtížné poměřovat vyspělost Ruska metrem osmnáctého století. Jeho armáda bývala často větší než francouzská a v důležitých výrobních odvětvích (textil, železo) rovněž učinilo velké pokroky. Pro jakéhokoli protivníka by bylo nesmírně obtížné, neřkuli nemožné, tuto zemi dobýt – přinejmenším ze západu – a statut „říše střelného prachu“ umožňoval Rusku porážet kočovné kmeny na východě, a tak získávat další zdroje pracovní síly, surovin a orné půdy, což zase posilovalo jeho postavení mezi velmocemi. V mnoha ohledech se země začínala pod vedením vlády modernizovat, ačkoli tempo a úspěšnost tohoto rozvoje bývaly často zveličovány. Stále přetrvávaly nejrůznější známky zaostalosti: děsivá chudoba a brutalita, zoufale nízký příjem na obyvatele, špatné komunikace, drsné podnebí, zaostalost v technice a ve vzdělání, nemluvě o reakčnosti a nekompetentnosti mnoha Romanovců. Dokonce i obávaná Kateřina se dostávala do úzkých, když přišlo na ekonomické a finanční záležitosti.

Ale protože v osmnáctém století nedošlo k výrazným změnám v evropské vojenské organizaci a technice, mohlo Rusko (s vypůjčenými cizími zkušenostmi) dohnat a později i předstihnout země s menšími zdroji. Tato hrubá výhoda v kvantitě nebyla převážena, dokud průmyslová revoluce nepřeměnila v průběhu následujícího století rozsah a rychlost válečných operací. Navzdory mnoha uvedeným nedostatkům bývala ruská armáda až do čtyřicátých let devatenáctého století čas od času obávanou útočnou silou. Vojenské výdaje pohltily valnou část (asi tři čtvrtiny) státních financí a řadový voják se stoickým klidem vydržel tolik strážní, že ruské regimenty mohly podnikat dalekosáhlé operace, které byly v osmnáctém století za hranicemi možností většiny ostatních armád. Je sice pravda, že ruská logistika byla často neodpovídající (armáda měla špatné koně, nevykonný zásobovací systém a nekompetentní důstojnictvo), takže nedokázala bez cizí pomoci obstát v rozsáhlém tažení. Např. pochod do Francie v letech 1813–1814 vedl přes „sprátelená“ území a byl podporován ohromnými britskými půjčkami.

Ale tyto nečetné operace stačily k tomu, aby Rusko získalo respekt a čelné místo při evropských jednáních už v době sedmileté války. Tak zde podle logiky velmocenské strategie existovala další velmoc, která mohla ovlivňovat evropskou rovnováhu, a tak i napomoci, aby v tomto období bylo konečně zmařeno francouzské úsilí o ovládnutí kontinentu.

Byla to však *vzdálená* budoucnost, o které zpravidla hovořili spisovatelé počátku devatenáctého století jako de Tocqueville, když dokazovali, že Rusko a Spojené státy se zdají „dle vůle nebes předurčeny ovládnout osudy půlky světa“.³⁴ V období mezi lety 1660 a 1815 to byl spíš námořní stát Velká Británie než tito kontinentální obři, kdo učinil většinu rozhodujících kroků, neboť ona nakonec zbavila Francii postavení nejsilnější mocnosti. I zde hrály zeměpisné poměry důležitou, i když ne výlučnou úlohu. Výhoda britské polohy byla popsána skoro před sto lety v Mahanově klasickém díle *The Influence of Sea Power upon History* (Vliv námořní moci na historii, 1890):

...pokud je národ situován tak, že není ani nucen bránit se na souši, ani ho nic nevede k tomu, aby usiloval rozšiřovat své teritorium pozemní expanzí, pak má díky veškerým svým zájmům obráceným na moře výhodu srovnatelnou s takovým národem, jehož hranicí je celý kontinent.³⁵

Mahanovo tvrzení se ovšem opírá o spoustu dalších předpokladů. Prvním je, že britská vláda měla zkonsolidované okrajové oblasti *svého* území – které po dobytí Irska a schválením zákona o unii se Skotskem (1707) bylo v podstatě bezproblémové, ačkoli je zajímavé zmínit občasné pozdější francouzské pokusy ohrožit Británii v jejích keltských okrajových oblastech, které bral Londýn smrtelně vážně. Irské povstání bylo mnohem blíže domovu než strategické problémy působené americkými povstalci. Naštěstí pro Brity nebyla tato jejich zranitelnost nikdy úspěšně využita nepřítelem.

Druhým předpokladem Mahanova stanoviska je nadřazenost britské námořní moci nad britskými pozemními silami. Šlo o hluboce zakořeněné přesvědčení, které našlo svůj výraz v „námořní“ škole strategie³⁶ a zřejmě bylo dostatečně ospravedlněno ekonomickými a politickými trendy období po roce 1500. Stálý přesun hlavních obchodních tras ze Středozeří do Atlantiku a velké zisky,

kteřé plynuly z koloniálních a obchodních podniků v Západoindickém souostroví, Severní Americe, na indickém subkontinentu a na Dálném východě, samozřejmě zemi rozprostřenou na západním okraji evropského kontinentu zvýhodňovaly. To ovšem také vyžadovalo vládu, která si bude vědoma důležitosti námořního obchodu a která bude připravena financovat veliké válečné loďstvo. Splněním této podmínky se zdálo, že britská politická elita osmnáctého století objevila šťastný recept pro trvalý růst národního bohatství a moci. Kvetoucí zámořský obchod britské ekonomice napomáhal, podněcoval námořnictví a lodní stavitelství, poskytoval kapitál pro státní pokladnu a byl životně důležitou tepnou kolonií. Kolonie byly nejenom odbytištěm britských výrobků, ale také zajišťovaly mnoho surovin, od cenného cukru, přes tabák a kaliko až po stále důležitější lodní potřeby ze Severní Ameriky. Královské námořnictvo dodávalo vážnosti britským obchodníkům v dobách míru a ve válce ochraňovalo jejich obchod a zabíralo další koloniální území, čímž sloužilo politickému a ekonomickému prospěchu země. Obchod, kolonie a námořnictvo tak fungovaly jako „magický trojúhelník“, který zpětně ovlivňoval dlouhodobé britské výhody.

Takový výklad britského růstu měl svou platnost, ale nepostihoval celou pravdu. Podobně jako mnoho merkantilistických děl, i Mahan tíhl ke zdůrazňování důležitosti britského zahraničního obchodu v protikladu k domácí produkci a především zveličoval důležitost „koloniálního“ obchodu. Po celé osmnácté století však zůstávalo základem britského bohatství zemědělství, zatímco export (jehož podíl na celkovém národním důchodu byl do osmdesátých let osmnáctého století pravděpodobně menší než deset procent) byl často vystaven silné zahraniční konkurenci a podléhal clům, která nemohla kompenzovat sebevětší námořní síla.³⁷ Hledisko „námořní“ strategické školy také rádo opomíjelo fakt, že britský obchod s Baltem, Německem a středomořskými zeměmi – ačkoliv nerostl tak rychle jako obchod s cukrem, kořením a otroky – byl stále ekonomicky velice důležitý.* Proto Francie, která si trvale udržovala v Evropě dominantní postavení, mohla, jak ukazují události z let 1806–1812, ušetřit britskému zpracovatelskému průmyslu strašlivou ránu. Za takových okolností by izolace

* Nemluvě o strategické důležitosti baltských lodních potřeb, na které spoléhalo jak královské námořnictvo, tak obchodní flotila. Tuto závislost dokládají časté intervence britské flotily na Baltu, podnikané kvůli zachování rovnováhy sil a volnému přístupu k stavebnímu dřevu a stěžňům.

od evropské mocenské politiky byla projevem ekonomického bláznovství.

Existovala rovněž klíčově důležitá „kontinentální“ dimenze britské velmocenské strategie, kterou ti, jejichž zrak byl upřen k Západní indickému souostroví, Kanadě a Indii, přehlíželi. Bylo naprosto logické, že během anglo-holandských bojů v obdobích 1652–1654, 1665–1667 a 1672–1674 probíhala čistě námořní válka, protože jádrem sporu byla obchodní rivalita mezi oběma námořními mocnostmi. Ale po slavné revoluci z roku 1688, kdy si Vilém Oranžský zajistil anglický trůn, se strategická situace zcela proměnila. Ohrožení britských zájmů během sedmi válek, které proběhly v období 1689 až 1815, přicházelo od v podstatě *pozemní* mocnosti Francie. Je sice pravda, že by Francie byla ráda přenesla tento boj také na západní polokouli, do Indického oceánu, do Egypta a kamkoli jinam, ale tamější střety, jakkoli důležité pro londýnské a liverpoolské obchodníky, nepředstavovaly nikdy přímé ohrožení britské národní bezpečnosti. K tomu by mohlo dojít pouze tehdy, kdyby Francie v pozemních bitvách zvítězila nad Holanďany, Hannoverany a Prusy a její nadvláda nad středozápadní Evropou by byla natolik dlouhá, aby stačila nahromadit prostředky na stavbu lodí, a tak dokázala zničit britskou námořní převahu. Proto vojenské intervence na kontinentě, organizované v těchto dekádách postupně všemi britskými vládami, nebyly jenom důsledkem personální unie Viléma III. se Spojenými provinciemi nebo pozdějších svazků s Hannoverem. Existoval ještě jiný naléhavý důvod – připomínající obavy Alžběty I. ze Španělska – že je totiž *uvnitř* Evropy potřeba pomoci nepřátelům Francie, aby byly zastaveny bourbonské (a napoleonské) ambice, a tak ochránit dlouhodobé britské zájmy. „Námořní“ a „kontinentální“ strategie se z tohoto hlediska spíše doplňovaly, než aby se vylučovaly.

Podstatu této strategické úvahy výstižně vyjádřil vévoda z Newcastlu v roce 1742 :

Pokud se Francie nebude mít čeho obávat na pevnině, bude nás chtít předčit na moři. Vždycky jsem zastával názor, že by naše námořnictvo mělo chránit naše spojence na kontinentě, a tím by Francie, která by musela přesměrovat svá vydání, nebyla schopna překonat naši nadvládu na moři.³⁸

Britská pomoc zemím, které byly ochotny „přesměrovat francouzská vydání“, přicházela ve dvou hlavních formách. První formou

byly přímé vojenské operace, např. nájezdy na pobřeží, které měly zneklidňovat francouzskou armádu, nebo vysílání mnohem větších expedičních sil, jež měly bojovat po boku jakéhokoli tehdejšího britského spojence. Strategie nájezdů se zdála levnější a někteří ministři ji měli ve velké oblibě, ale zpravidla byla pramálo účinná a čas od času končila katastrofou (jako walcherenská expedice v roce 1809). Vydržování kontinentální armády bylo mnohem nákladnější ohledně vojáků i peněz, ale jak ukázala Marlboroughova a Wellingtonova tažení, bylo také mnohem účinnějším nástrojem k zachování evropské rovnováhy.

Druhá forma britské pomoci byla finanční, ať už šlo o přímý nákup hesenských a dalších žoldnéřů, kteří měli bojovat proti Francii, nebo o poskytování půjček spojencům. Tak například Fridrich Veliký dostával od Britů v období 1757 až 1760 každoročně nezanedbatelných 675 000 liber. V závěrečných fázích napoleonských válek byly britské výdaje mnohem závratnější (např. v roce 1813 to bylo 11 000 000 liber pro různé spojence a 65 000 000 liber na válku vůbec). To však bylo možné jenom díky expanzi britského průmyslu a obchodu, a to především na lukrativní zámořské trhy, což zase umožňovalo vládě vypisovat v nevídané míře půjčky a daně, aniž by hrozil státní bankrot. Tak se sice přesměrování „francouzských vydání“ do Evropy stalo nákladnou záležitostí, ale zajišťovalo, že Francie pak nebyla schopna ani důsledně bojovat proti námořnímu obchodu, ani ovládnout evropský kontinent, aby si uvolnila ruce k invazi na Britské ostrovy – což byly pro Londýn pádné důvody, aby války financoval a podporoval spojence. Spojení výhodných zeměpisných podmínek a ekonomického prospěchu tak Britům umožnilo brilantně zachovávat více tváří podle vzoru boha Januse: „Jednou tváří obrácenou na kontinent udržovat rovnováhu moci a druhou s pohledem na moře utužovat svoji námořní nadvládu.“³⁹

Pouze když pochopíme důležitost výše uvedeného finančního a zeměpisného faktoru, oceníme statistiky zachycující růst populace a vojenské i námořní síly tohoto období (viz tabulky 3 až 5).

Čtenáři obeznámení se statistikami vědí, že je třeba s jejich přibližnými ukazateli zacházet velice opatrně. Uváděné údaje o populaci, především z raného období, jsou pouhými odhady (a v ruském případě se může chyba pohybovat v rozmezí až několika milionů). Velikosti armád se rychle měnily, a proto je důležité, zda byl vybrán údaj o jejich stavech z počátku, prostředku nebo zavr-

šení určité války, a celková čísla často zahrnují i početné žoldněřské oddíly nebo (v Napoleonově případě) dokonce vojska nedobrovolných spojenců. Počty bitevních lodí nevypovídají ani o jejich bojeschopnosti, ani o kvalitě posádek. A navíc statistiky neuvádějí údaje o velitelských složkách pozemních a námořních sil, nevypovídají o jejich vyspělosti ani zaostalosti, o odvaze národa ani jeho zbabělosti. Přesto se zdá, že zde uváděné ukazatele mohou alespoň *přibližně* odrážet hlavní mocenskopolitické trendy své doby: Francie a především Rusko vedou ve velikosti populace a armád, Británie je zpravidla bez konkurence na moři, Prusko předčí Španělsko, Švédsko a Spojené provincie a Francie se za Ludvíka XIV. a Napoleona díky svým enormním armádám blíží k postavení vládce Evropy mnohem víc než kdykoli předtím v uplynulém století.

Tabulka č. 3: Obyvatelstvo mocností v období 1700–1800⁴⁰ (v milionech)

	1700	1750	1800
Britské ostrovy	9,0	10,5	16,0
Francie	19,9	21,5	28,0
Habsburská říše	8,0	18,0	28,0
Prusko	2,0	6,0	9,5
Rusko	17,5	20,0	37,0
Španělsko	6,0	9,0	11,0
Švédsko		1,7	2,3
Spojené provincie	1,8	1,9	2,0
Spojené státy	–	2,0	4,0

Tabulka 4: Velikosti armád v období 1690–1814⁴¹ (počet mužů)

	1690	1710	1756–1760	1778	1789	1812–1814
Británie	70 000	75 000	200 000		40 000	250 000
Francie	400 000	350 000	330 000	170 000	180 000	600 000
Habsburská říše	50 000	100 000	200 000	200 000	300 000	250 000
Prusko	30 000	39 000	195 000	160 000	190 000	270 000
Rusko	170 000	220 000	330 000		300 000	500 000
Španělsko		30 000			50 000	
Švédsko		110 000				
Spojené provincie	73 000	130 000	40 000			
Spojené státy	–	–	–	35 000	–	–

Tabulka 5: Velikosti loďstev v období 1689–1815⁴² (bitevní lodě)

	1689	1739	1756	1779	1790	1815
Británie	100	124	105	90	195	214
Dánsko	29	–	–	–	38	–
Francie	120	50	70	63	81	80
Rusko	–	30	–	40	67	40
Španělsko	–	34	–	48	72	25
Švédsko	40	–	–	–	27	–
Spojené provincie	66	49	–	20	44	–

Pokud však už máme o finančních a zeměpisných poměrech v těchto sto padesáti letech velmocenských bojů představu, můžeme si ji na základě údajů, uvedených v těchto třech tabulkách, ještě dále upřesnit. Tak například rychlý pokles velikosti armád Spojených provincií ve vztahu k armádám ostatních států se neopakoval v oblasti válečných financí, kde jejich role zůstávala ještě po velice dlouhou dobu nezastupitelná. Nevojenský charakter Spojených států skrývá skutečnost, že mohly představovat význačnou strategickou hrozbu. Čísla rovněž nezahrnují válečné příspěvky Británie, která byla s to vydržovat 100 000 spojeneckých vojáků (v roce 1813 dokonce 450 000!), jakož i zaopatřit vlastní armádu a loďní posádky v počtu 140 000 mužů v letech 1813–1814.⁴³ A obráceně podle velikosti armád Pruska a habsburské říše nesmíme usuzovat na skutečnou sílu těchto států, neboť byly během většiny válek závislé na půjčkách. Jak bylo uvedeno výše, enormní francouzská vojenská mašinerie se ukázala jako méně výkonná právě kvůli finanční slabosti a geostrategickým překážkám a ruská armáda byla zase oslabována ekonomickou zaostalostí země a ohromnými vzdálenostmi. Tyto znalosti silných a slabých stránek jednotlivých mocností se nám budou hodit při podrobnějším studiu samotných válek.

Vítězové válek v období 1660–1763

Když Ludvík IV. převzal ve Francii v březnu roku 1661 plně vládu do svých rukou, byla evropská scéna pro tohoto monarchu, který byl rozhodnut vnutit jí své představy, mimořádně příznivá.⁴⁴

Na jihu se Španělsko stále vysilovalo marným bojem o znovuzískání Portugalska. Na druhé straně Lamanšského kanálu se restaurovaná monarchie pod vládou Karla II. pokoušela najít sama sebe a v anglických obchodních kruzích panovala značná žárlivost na Nizozemce. Na severu zanechala nedávná válka oslabené Dánsko i Švédsko. V Německu vyčkávala podezíravá protestantská knížata, zda se Habsburkové znovu pokusí nějak vylepšit své postavení, ale císařská vláda ve Vídni měla dost problémů v Uhrách a Sedmihradsku a o něco později jim přibyly starosti s obnoveným osmanským náporům. Polsko se vyčerpávalo odrážením švédských a ruských kořistníků. A tak mohla francouzská diplomacie v duchu nejlepších tradic kardinála Richelieu z těchto poměrů snadno těžit – štvát Portugalce proti Španělsku, Uhry, Turky a německá knížata proti Rakousku, Anglii proti Nizozemí – a zároveň posílit vlastní zeměpisné (a vojenské, co se odvodu rekrutů týče) postavení důležitou smlouvou se švýcarskými kantony z roku 1663. Tak měl Ludvík XIV. dost času na to, aby se etabloval jako absolutní monarcha, kterého neohrožují vnitřní vzpoury, jaké postihovaly francouzské vlády předešlého století. Mnohem důležitější však bylo, že Colbert, Le Tellier a další významní ministři dostali příležitost zreformovat státní správu a zahrnout armádu a námořnictvo bohatými prostředky, čímž předznamenal honbu „krále slunce“ za slávou.⁴⁵

A tak se Ludvík mohl v prvních fázích své vlády bez problémů pustit do „zarovnávání“ francouzských hranic, a to tím spíše, že se v roce 1665 anglo-holandské vztahy vyhrotily až do neskrývaného nepřátelství (druhá anglo-holandská válka). Ačkoli se Francie zavázala, že bude Spojené provincie podporovat, ve skutečnosti se hrála v námořních taženích nepatrnou roli a místo toho se připravovala na invazi do jižního Nizozemí, které bylo stále v držení slábnoucího Španělska. Když k obsazení konečně v květnu 1667 došlo, získávali Francouzi rychle město za městem. To co následovalo, bylo ranou ukázkou rychlých diplomatických posunů onoho období. Angličané a Holanďané, kteří byli unaveni oboustranně neplodnou válkou a obávající se francouzských ambicí, uzavřeli v červenci mír v Bredě a ve spojení se Švédy usilovali ve francouzsko-španělském konfliktu o roli „zprostředkovatele“, aby tak minimalizovali Ludvíkovy zisky. Toho dosáhli smlouvou z Aix-la-Chapelle z roku 1668, ale za cenu, že rozzuřili francouzského krále, který si vzal do hlavy, že se Spojeným provinciím pomstí, neboť je

pokládal za hlavní překážku svých ambicí. V několika příštích letech rozpoutal Colbert celní válku proti Holandsku a zároveň pokračovalo budování francouzské armády a válečného námořnictva. Tajná diplomacie vyvedla Anglii a Švédsko z jejich aliance se Spojenými provinciemi a utišila obavy Rakouska a německých států. V roce 1672 byla francouzská válečná mašinerie, z moře podporovaná Anglií, připravena udeřit.

Ačkoliv to byl Londýn, kdo první vyhlásil Spojeným provinciím válku, vyžádá si vyličení skličujícího anglického úsilí ve třetí anglo-holandské válce z let 1672–1674 minimum místa. Protože byli Angličané na moři zastaveni brilantními operacemi de Ruytera, a z toho důvodu i neschopni dosáhnout čehokoli na zemi, dostala se vláda Karla II. pod rostoucí tlak domácí kritiky. Důkazy o politické obojakosti a špatném finančním hospodaření spolu se silnou nechutí mít za spojence autokratickou, katolickou mocnost, jakou byla Francie, způsobily, že se válka stala nepopulární a vláda byla nucena se z ní v roce 1674 vyvázat. Situace zpětně odhaluje nezralost a vratkost politické, finanční a administrativní základny anglické moci ještě za posledních Stuartovců.⁴⁶ Změna londýnské politiky měla *mezinárodní* význam, neboť reflektovala také dalekosáhlé znepokojení, které v Evropě vyvolávaly Ludvíkovy úskoky. V následujícím roce nizozemská diplomacie a půjčky získaly mnoho spojenců ochotných vrhnout svoji sílu proti Francii. Do tohoto zápasu vstoupila německá knížectví, Braniborsko (které porazilo u Fehrbellinu v roce 1675 Švédsko jako jediného zbylého spojence Francie), Dánsko, Španělsko i habsburská říše. Avšak tato koalice států nebyla natolik silná, aby Francii *přemohla*, neboť většina z nich měla daleko menší armády a potýkala se s problémy na svých okrajových územích. A tak jádrem protifrancouzské koalice zůstávaly Spojené provincie se svým novým vůdcem Vilémem Oranžským. Ale vodní bariéra na severu a nebezpečí, které hrozilo francouzským vojenským pozicím od různých nepřátel v Porýní, způsobily, že ani Ludvík nemohl dosáhnout žádných výrazných zisků. Podobná patová situace existovala na moři. Francouzské námořnictvo ovládalo Středomoří, nizozemské a dánské flotily držely Balt a ani jedna strana nedokázala zvítězit v oblasti Západomořského souostroví. Jak francouzský, tak nizozemský obchod byl touto válkou těžce postižen, z čehož nepřímo těžily neutrální státy jako Británie. A tak v roce 1678 přinutily amsterdamské obchodnické vrstvy vlastní vládu k separátnímu míru s Francií, což způsobilo,

že německé státy (závislé na nizozemských půjčkách) nemohly dál válčit na vlastní pěst.

Ačkoli nijmegenké mírové smlouvy z let 1678–1679 ukončily boje na frontách, zjevná Ludvíkova touha zarovnat severní francouzské hranice, jeho cíl stát se „arbitrem Evropy“ a znepokojivá skutečnost, že v době míru shromáždil armádu o síle 200 000 vojáků, nenechávala Němce, Holanďany, Španěly ani Angličany v klidu.⁴⁷ Ale také to neznamenal okamžitou obnovu bojů. Nizozemští kupci raději obchodovali v míru, německá knížata, stejně jako Karel II. Anglický, byli svázáni s Paříží půjčkami a habsburská monarchie byla vtažena do zoufalých bojů s Turky. A tak když se v roce 1683 snažilo Španělsko ochránit svá lucemburská teritoria před Francií, muselo bojovat samo a stihla je nevyhnutelná porážka.

Od roku 1685 se však okolnosti začaly obracet proti Francii. Pronásledování hugenotů protestantskou Evropu šokovalo. V dalších dvou letech byli konečně poraženi Turci a zahnáni od Vídně, a tak mohl císař Leopold s posílenou prestiží a vojenskou mocí obrátit alespoň část své pozornosti na západ. V září 1688 se už znervóznělý francouzský král rozhodl vpadnout do Německa, a tak konečně změnil tuto evropskou „studenou“ válku ve válku „horkou“. Akce Francouzů nejenom přiměly jejich kontinentální soupeře k vyhlášení nepřátelství, ale umožnily také Vilému Oranžskému, aby se přesmykl přes Lamanšský průplav a nahradil zdiskreditovaného Jakuba II. na anglickém trůně.

Tak koncem roku 1689 už zase stála Francie proti Spojeným provinciím, Anglii, habsburské říši, Španělsku, Savojsku a většině německých států samotná.⁴⁸ Tato koalice však nebyla tak nebezpečná, jak vypadala, a její „jádro“ ve skutečnosti tvořily anglo-holandské síly a německé státy. Nicméně přes veškerou různorodost disponovalo toto seskupení dostatečným odhodláním, finančními prostředky, armádami a loďstvy, které mohly vyvážit Francii „krále slunce“. O deset let dříve by Ludvík zřejmě zvítězil, ale francouzské finance i obchod byly po Colbertově smrti mnohem méně uspokojivé a ani armáda, ani loďstvo – ačkoliv svými počty působily impozantně – nebyly připraveny na zdlouhavé operace na vzdálených bojištích. Rychlá porážka jednoho z hlavních spojenců sice mohla tuto patovou situaci prolomit, ale kam měl takový úder směřovat a byl Ludvík vůbec ochoten vydat až tak troufalý rozkaz? Po tři roky váhal, a když v roce 1692 konečně shromáždil

invazní síly v počtu 24 000 mužů, aby je vyslal přes La Manche, byly už „námořní mocnosti“ tak silné, že smetly u Barfleur a La Hogue francouzské válečné lodě i s jejich doprovodem.⁴⁹

Počínaje rokem 1692 se námořní konflikt stal pomalou, vyčerpávající válkou, která ničila obě strany a byla namířena proti obchodu. Francouzská vláda přijala strategii napadání obchodních lodí a podněcovala piráty, aby doráželi na anglickou a nizozemskou loďní dopravu, a zároveň snížila výdaje na bitevní loďstvo. Část spojeneckého loďstva se snažila zvýšit tlak na francouzskou ekonomiku zavedením obchodní blokády, která by ukončila holandský zvyk obchodovat s nepřítelem. Žádné z těchto opatření však nepřítele na kolena nesrazilo a pouze zvyšovalo ekonomická břemena války, jež se stávala nepopulární jak mezi obchodníky, tak mezi sedláky, kteří již tak dost trpěli opakovanými špatnými úrodami. Pozemní tažení bývala také nákladná a vyznačovala se zdlouhavým zdoláváním pevností a vodních toků. Vaubanova opevnění učinila Francii skutečně neprostupnou, ale stejný druh překážek zabraňoval snadnému francouzskému pronikání do provincie Holland nebo Rýnské Falce. Protože každá z bojujících stran měla v poli přes 250 000 mužů, byly náklady na válku nesmírné dokonce i pro tak bohaté země.⁵⁰ Válčilo se sice také na mimoevropských bojištích (Západoindické souostroví, Newfoundland, Akadie, Puttuččeri), ale žádné z nich nebylo natolik důležité, aby nějak zásadně vychýlilo pozemní nebo námořní mocenskou rovnováhu. A tak byli v roce 1696, kdy si toryovská šlechta a amsterdamská měšťané stěžovali na přílišné daně a Francii postihl hladomor, Vilém i Ludvík přinuceni ke kompromisu.

V Rijswijku byla podepsána smlouva (1697), která sice ponechala Ludvíkovi některé z jeho dřívějších pohraničních zisků, ale v podstatě znamenala celkový návrat k předválečnému statu quo. Nicméně výsledky devítileté války z období 1689–1697 nebyly tak nepodstatné, jak je hodnotili soudobí pozorovatelé. Francouzské ambice na souši byly konečně oslabeny a námořní moc podkopána. Slavná revoluce z roku 1688 získala podporu, Anglie zabezpečila své irské oblasti, posílila finanční instituce a zrekonstruovala armádu a námořnictvo. Tehdy byla také založena anglo-holandsko-německá tradice, že Francie nebude mít přístup do Flander a Porýní. Znovu došlo na politickou pluralitu Evropy, byť za cenu ohromných nákladů.

Vzhledem k válečné únavě, která zachvátila většinu metropolí,

bylo vzkříšení válečného konfliktu sotva myslitelné. Když však bylo v roce 1700 Ludvíkovu vnukovi nabídnuto nástupnictví na španělský trůn, považoval „král slunce“ tuto nabídku za ideální příležitost k rozšíření francouzské moci. Namísto dohody se svými potenciálními nepřáteli obsadil ve jménu svého vnuka spěšně jižní Nizozemí a zajistil *výhradní* obchodní koncese pro francouzské obchodníky v ohromné španělské říši na západní polokouli. Těmito a dalšími provokacemi zalarmoval Brity a Holanďany natolik, že se v roce 1701 spojili s Rakouskem k další koaliční válce, která měla zmařit Ludvíkovy ambice: k válce o dědictví španělské.

A zase celková vyváženost sil a zdanitelných zdrojů naznačovala, že každá aliance může sice protivníka vážně poškodit, nikoli však porazit.⁵¹ V jistých ohledech byl Ludvík v daleko silnějším postavení než ve válce z let 1689–1697. Španělé jeho vnuka, nyní už Filipa V., rychle přijali, „bourbonské síly“ mohly spolupracovat na mnoha scénách a francouzské finance importem španělského stříbra dozajista ozdravěly. A navíc se Francie pozvedla i vojensky do té míry, že v jednom období vydržovala téměř 500 000 vojáků. Zato Rakušané, teď méně sužovaní v balkánských končinách, sehráli v této válce mnohem významnější roli než ve válce minulé. Nejdůležitější však bylo, že odhodlaná britská vláda poskytla německým spojencům ze svých bohatých prostředků vydatné půjčky, všemocné loďstvo a – což bylo neobvyklé – silnou kontinentální armádu pod vedením vynikajícího Marlborougha. Ta se v počtu mezi 40 000 a 70 000 vlastních i žoldněřských vojáků připojila ke skvělé nizozemské armádě o síle přesahující 100 000 mužů a habsburské armádě obdobné velikosti, aby společně zmařily Ludvíkův pokus vnutit Evropě jeho vůli.

To však neznamenalo, že by „velká aliance“ mohla vnutit svou vůli Francii nebo, v tomto případě, Španělsku. Vně těchto dvou království, pravda, se události trvale klonily na stranu spojenců. Marlboroughovo přesvědčivé vítězství u Blenheimu (1704) krutě poškodilo francouzsko-bavorskou armádu a zbavilo Rakousko hrozby francouzské invaze. Další bitva u Ramillies (1706) vydala anglo-nizozemským silám většinu jižního Nizozemí a bitva u Oudenarde (1708) rezolutně zastavila francouzské úsilí o znovunabytí zdejšího území.⁵²

Na moři, kde po nepřesvědčivé bitvě u Málagy (1704) nehrozila srážka s žádným významným nepřátelským loďstvem, mohlo královské loďstvo a jeho slábnoucí nizozemský protějšek demonstro-

vat flexibilitu svrchované námořní moci. Nového spojence, kterým bylo Portugalsko, bylo možné podporovat z moře, zatímco Lisabon na oplátku poskytoval předsunuté námořní základny a brazilské zlato. Tak mohla být vojska rozptýlena po západní polokouli, aby útočila na francouzské državy v Západoindickém souostroví a v Severní Americe, a útočné eskadry mohly pronásledovat španělské lodi se zlatem a stříbrem. Dobytím Gibraltaru královské loďstvo nejenom získalo základnu střežící výjezd ze Středozemního moře, ale také francouzsko-španělské základny i loďstva rozdělilo. Britským flotilám se poštěstilo dobýt Menorku a Sardinii, chránily savojské a italské pobřeží před francouzskými útoky, a když přešli spojenci do ofenzivy, provázely a podporovaly invazi imperiálních armád do Španělska a pomáhaly při útoku na Toulon.⁵³

Přesto však nemohla celková námořní převaha spojenců zabránit obnoveným francouzským útokům na obchodní loď, a tak bylo v roce 1708 královské loďstvo nuceno zavést systém doprovodných lodí, které měly snížit ztráty na obchodním loďstvu. A stejně jako nemohly britské fregaty zabránit francouzským pirátům, aby neproklouzili kolem Dunkerque nebo Gironde, nedokázaly ani provádnout účinnou obchodní blokádu, neboť by to znamenalo střežit celé rozsáhlé francouzsko-španělské pobřeží. Dokonce ani zajetí lodí s obilím před francouzskými přístavy během kruté zimy roku 1709 nesrazilo Ludvíkovo království, které bylo do značné míry soběstačné, na kolena.

Tato schopnost spojenců zranit, nikoli však zabít byla v pozemních taženích proti Francii a Španělsku ještě zřejmější. V roce 1709 byla spojenecká invazní armáda po krátké okupaci Madridu vržena zpět, neboť nebyla schopna udržet zemi, když musela čelit rostoucím španělským útokům. V severní Francii se spojeným anglo-nizozemským armádám už nenaskytla žádná další příležitost k vítězství jako u Blenheimu. Namísto toho byla válka vyčerpávající, krvavá a drahá. Kromě toho nastoupili v roce 1710 do Westminsteru toryovští ministři, již dychtili po míru, který by zajistil britské námořní a imperiální zájmy a snížil výdaje na kontinentální válku. A když se navíc arcivévoda Karel, spojenecký kandidát na španělský trůn, stal nečekaně císařem, vytratilo se veškeré zbylé spojenecké nadšení pro jeho kandidaturu. Británie, která se jednostranně vyvázala z války počátkem roku 1712, byla později následována Nizozemím, a dokonce samotný císař Karel,

který tolik toužil po jméně „Carlos III. Španělský“ přistoupil po dalším roce neplodného válčení na mír.

Mírové podmínky, které ukončily války o španělské dědictví, byly potvrzeny ve smlouvě utrechtské (1713) a rastadtské (1714). Posuzujeme-li smlouvy celkově, není pochyb, že největší prospěch z nich měla Británie.⁵⁴ Avšak ačkoli získala Gibraltar, Menorku, Nové Skotsko, Newfoundland, Hudsonův záliv a obchodní koncese ve španělském Novém světě, respektovala evropskou stabilitu. Proto soubor jedenácti separátních smluv, které byly součástí smlouvy z let 1713–1714, znamenal přijatelné a promyšlené posílení rovnováhy. Francouzská a španělská království tak zůstala navěky oddělena, zatímco v Británii bylo formálně uznáno protestantské nástupnictví. Habsburská říše, která nepochodila ve Španělsku, získala jižní Nizozemí a Milán (čímž byly vztyčeny další hráze proti Francii) plus Neapol a Sardinii. Nezávislost Nizozemí zůstala zachována, ale Spojené provincie už dále nebyly onou obávanou námořní a obchodní mocností a byly nuceny věnovat větší část energie na střežení svých jižních hranic. Především však byly definitivně a rozhodně zastaveny dynastické a územní ambice Ludvíka XIV. a francouzský národ byl potrestán strašlivými válečnými náklady, které mimo jiné *sedminásobně* zvýšily veškeré státní dluhy. Na zemi se podařilo zajistit rovnováhu sil, zatímco na moři zůstala Británie bez konkurence. Nebylo divu, že whigové, kteří se vrátili do úřadu po nástupu Jiřího I. v roce 1714, se rychle stali úzkostlivými ochránci utrechtské smlouvy, a jakmile příštího roku zemřel jejich úhlavní nepřítel Ludvík, ochotně uvítali francouzskou *dohodu*.

Přerozdělení moci mezi západoevropskými státy, ke kterému došlo v tomto půlstoletí válek, bylo méně dramatické než změny, které se udály na východě. Tamější hranice byly daleko pohyblivější než na západě a ohromné části země byly v rukou bojovné šlechty, chorvatských dobrovolníků a kozáckých vojsk, nikoli pod kontrolou profesionálních armád osvícenských vládců. Dokonce i v případě, kdy spolu bojovaly tamější jednotlivé národní státy a chtěly dosáhnout významného strategického úspěchu, musely často překonávat velké vzdálenosti a používat i nepravidelných vojsk, husarů a podobně. Na rozdíl od bojů v Nizozemí vítězství nebo porážku zde provázely dalekosáhlé posuvy hranic, a tak bývaly vzestupy a pády jednotlivých mocností mnohem okázalejší. Těchto několik deseti-

letí například zažilo poslední ohrožení Vídně mocnými tureckými vojsky, ale pak byli Turci rychle poraženi a jejich moc upadala. Významná počáteční odvěta rakouských, německých a polských sil v roce 1683 nejenom zbavila císařské hlavní město tureckého obklíčení, ale našla i pokračování v mnohem rozsáhlejších operacích rozšířené Svaté ligy.⁵⁵ Po slavné bitvě u Moháče (1687) byla turecká moc v uherských planinách jednou provždy zlomena. Fronta se sice později v důsledku opakovaného povolávání německých a habsburských vojsk do války proti Francii v období 1689–1697 stabilizovala, ale další porážky turecké armády u Slankamene (1691) a Zenty (1697) tento fakt potvrdily. Pak už mohla habsburská říše soustředit své prostředky na balkánskou frontu, a protože měla generály kalibru prince Eugena, nemusela se omezovat jen na obranu svého území proti Turkům. Navzdory tomu, že nedokázala spravovat své různorodé země tak efektivně jako západní monarchie, měla zajištěnu budoucnost jako jeden z velkých evropských států.

Podle těchto měřítek potkalo Švédsko mnohem méně štěstí. Když v roce 1697 usedl na švédský trůn mladý Karel XII., vzrostly křivnické choutky sousedních států. Dánsko, Polsko i Rusko toužily po částech nechráněného švédského baltského impéria a na podzim 1699 uzavřely spojení. Ale když započaly boje, byla domnělá zranitelnost Švédů více než kompenzována jejich velice početnou armádou, vojensky mimořádně vybaveným monarchou a anglo-nizozemskou podporou na moři. Díky spojení těchto tří faktorů mohl Karel ohrozit Kodaň a v srpnu 1700 přinutit Dány k uzavření míru. Potom se s armádou přeplavil přes Balt a o tři měsíce později slavně zvítězil nad Rusy u Narvy. Opojen radostí z bitev a výbojů strávil Karel následující roky boji v Polsku a vpádem do Saska.

S výhodou zpětného pohledu historikové poukazují na to, že se Karel XII. nerozumně zaměřil na Polsko a Sasko a nepovšiml si reforem, které v Rusku po porážce u Narvy rychle zaváděl Petr Veliký.⁵⁶ S pomocí spousty cizích poradců a rozsáhlých západních vojenských zkušeností vybudoval Petr mohutnou armádu a námořnictvo stejně energicky, jako vystavěl na bažinách Petrohrad. Když se Karel v roce 1708 se silou asi 40 000 mužů rozhodl utkat se s Petrem, bylo už zřejmě příliš pozdě. Ačkoliv švédská armáda byla v bitvách nesrovnatelně lepší, utrpěla vážné ztráty, nikdy se jí nepodařilo zničit hlavní ruskou armádu a ruče jí svazovaly logistické problémy; tyto potíže ještě zesílily, když se Karlovy síly vydaly jižně

na Ukrajinu, kde přestály drsnou zimu 1708–1709. Když konečně nadešla u Poltavy v červenci 1709 chvíle velké bitvy, byla ruská armáda mnohem silnější a zaujala výhodná obranná postavení. Nejenomže byly švédské síly v této bitvě zničeny, ale následný Karlovův útek na turecké území a tamější dlouhý exil se náramně hodil nejblíže švédským nepřátelům. Když se v prosinci 1715 konečně vrátil do Švédska, všechny jeho državy na druhé straně Baltu byly tytam a části Finska se ocitly v ruských rukou.

Po několika dalších letech bojů (ve kterých byl Karel XII. zabit v další srážce s Dány v roce 1718) přistoupilo konečně vyčerpané a izolované Švédsko nystadským mírem z roku 1721 na ztrátu většiny svých baltských provincií. Kleslo tak mezi druhořadé mocnosti, zatímco Rusko se zařadilo mezi prvořadé. Na počest svého vítězství nad Švédy z roku 1721 přijal Petr titul imperátora. Navzdory pozdějšímu úpadku carského loďstva a navzdory velké zátalosti země ukázalo Rusko jasně, že podobně jako Francie a Británie „má sílu k samostatnému jednání jako velmoc, která není závislá na vnější podpoře“.⁵⁷ Tak na východě i na západě Evropy nyní existovala, řečeno slovy Dehia, „protiváha ke koncentraci ve středu“.⁵⁸

Tato celková rovnováha politické, vojenské a ekonomické moci v Evropě byla potvrzena anglo-francouzským *zmírněním napětí*, které trvalo bezmála dvě desetiletí po roce 1715.⁵⁹ Francie se především potřebovala zotavit z války, která děsivě poškodila její zahraniční obchod a tak zvýšila státní dluh, že jenom splátky jeho úroků se rovnaly normálnímu příjmu státu. Krom toho monarchie v Londýně i Paříži, které silně znepokojovaly následnické otázky, nesly nelibě jakýkoli pokus o narušení statu quo a shledávaly, že je oboustranně výhodné, budou-li v mnoha záležitostech spolupracovat.⁶⁰ Tak například v roce 1719 sáhly obě mocnosti po síle, aby odvrátily Španělsko od jeho expanzionistické politiky v Itálii. Ale v třicátých letech osmnáctého století se struktura mezinárodních vztahů opět změnila. Za těchto nových okolností byla Francie svazkem s Británií nadšena už méně a naopak hleděla obnovit svoje staré postavení vedoucího evropského státu. Následnictví ve Francii už bylo zajištěno a roky míru napomohly k blahobytu – a také přispěly k mohutné expanzi zámořského obchodu, čímž byly ohroženy námořní mocnosti. Zatímco Francie za ministra Fleuryho rychle vylepšila vztahy se Španělskem a rozšířila své diplomatické

aktivity ve východní Evropě, snažila se Británie vedená opatrným a izolacionistickým Walpolem nezasahovat do kontinentálních záležitostí. Ani francouzský útok na rakouské državy Lotrinsko a Milán v roce 1733, ani francouzský vpád do Porýní nevyprovokovaly britskou reakci. Vídeň, která nebyla schopna získat podporu izolacionistického Walpola či vystrašeného Nizozemí, byla nucena podepsat v roce 1738 s Paříží kompromisní mír. Francie, opřena o vojenské a diplomatické úspěchy v západní Evropě, spojenectví se Španělskem, poddajné Spojené provincie, stále povolnější Švédsko a dokonce i Rakousko, se nyní těšila tak prestižnímu postavení, jaké nepamatovala od prvních dekád vlády Ludvíka XIV. To bylo ještě zřejmější v následujícím roce, kdy francouzská diplomacie vyjednala konec rakousko-ruské války proti osmanské říši (1735–1739), čímž byla do tureckého držení navrácena mnohá území, dobytá těmito dvěma východními monarchiemi.

Zatímco Británie za Walpola se snažila tyto evropské záležitosti ignorovat, zájmy obchodníků i politickou opozici zneklidňoval rostoucí počet srážek se Španělskem, které bylo spojencem Francie, na západní polokouli daleko více. Tamější bohatý koloniální obchod a konfliktní expanzionismus osadníků skýtaly dost záminek ke sporům.⁶¹ Z nich povstala anglo-španělská válka, na kterou Walpole přistoupil v říjnu 1739 jen neochotně, by zůstala pouze jedním z celé řady menších regionálních konfliktů, které mezi sebou tyto dvě země vedly v osmnáctém století, nebýt francouzského odhodlání Španělsko všemožně podpořit, a to především „za linií“, v karibské oblasti. Ve srovnání s válkou o španělské dědictví z let 1702–1713 měly teď bourbonské síly pro boj v zámoří mnohem lepší postavení, a to hlavně proto, že ani britská armáda, ani její námořnictvo nebyly na dobývání španělských kolonií, po kterých tak toužily některé domácí autority, připraveny.

Smrt císaře Karla VI., převzetí vlády Marií Terezií a následné rozhodnutí Fridricha Velikého využít této situace k dobytí Slezska v zimě roku 1740–1741 scénu zcela změnilo a obrátilo pozornost zpátky na kontinent. Protirakouské kruhy ve Francii se nebyly schopny zdržet vydatné podpory Pruska a Bavorska při jejich útocích na rakouské dědictví. To však zase vedlo k obnovení dávné anglo-rakouské aliance, která přinesla obležené Marii Terezií vydatnou finanční podporu.

Poskytnutím finanční pomoci, zprostředkováním (dočasně) pruského a saského vyvázání z války a vojenskou akcí u Dettin-

geny v roce 1743 britská vláda Rakousku ulehčila, ochránila Hannover a zbavila Německo francouzského vlivu. A když se v roce 1744 anglo-francouzský antagonismus změnil v oficiální nepřítelství, konflikt se vyhroutil. Francouzská armáda prolomila na severu hraniční opevnění rakouského Nizozemí a valila se na vyděšené Holandsko. Na moři, kde nehrozilo od bourbonského loďstva žádné výrazné nebezpečí, blokovalo královské námořnictvo francouzský obchod stále těsněji. V zámoří se střídaly útoky s protiútoky, bojovalo se v Západohindickém souostroví, na řece Svatého Vavřince, kolem Madrásu a na obchodních trasách do Levanty. Prusko, které v roce 1743 obnovilo válečné operace proti Rakousku, bylo opět po dvou letech přesvědčeno, aby se stáhlo. Britské půjčky podržely Rakousko, pomohly při nákupu žoldnéřů na ochranu Hannoveru a dokázaly dokonce přimět ruskou armádu k ochraně Nizozemí. To byl podle měřítek osmnáctého století sice drahý způsob vedení války a mnoho Britů si také stěžovalo na rostoucí daňové zatížení a ztrojnásobení státního dluhu, ale postupně přinutil dokonce ještě vyčerpanější Francii ke kompromisnímu míru.

Zeměpisné podmínky i finance – dva již dříve zmiňované klíčové faktory – přinutily nakonec britskou a francouzskou vládu, aby své rozpory konečně urovnaly smlouvou z Aix-la-Chapelle (1748). Tehdy mohlo být Nizozemí vydáno na milost francouzské armádě, ale jaká by to byla náhrada za stále výraznější omezování francouzského námořního obchodu nebo za ztrátu nejdůležitějších kolonií? A naopak, jaký smysl by mělo pro Brity dobytí Louisburgu na řece Svatého Vavřince a námořní vítězství Ansona a Hawkea, pokud by Francie dobyla Nizozemí? A tak diplomatická jednání nakonec dohodla celkový návrat ke statu quo ante, s významnou výjimkou Fridrichem dobytého Slezska. Nyní i tenkrát se jevila smlouva z Aix-la-Chapelle spíše jako příměří než trvalá dohoda. Zanechala Marii Terezií prahnoucí po odvetě s Pruskem, Francii spekulující o tom, jak zvítězit v zámoří i na pevnině, a Británii usilující o to, aby se příště podařilo porazit jejího velkého nepřítele v kontinentální válce tak hladce jako v námořních a koloniálních bojích.

V severoamerických koloniích, kde spolu počátkem padesátých let osmnáctého století opakovaně válčili britští a francouzští osadníci (přičemž oběma stranám pomáhali Indiáni a některé místní vojenské posádky), neznamenal samotné slovo „příměří“ nic. Ta-

mější bojující síly byly domácími vládami takřka neovladatelné, a to tím spíše, že v obou zemích existovaly „patriotské lobby“, naléhající na podporu svých kolonistů a prosazující názor, že je třeba vést zásadní boj nejenom za údolí podél Ohia a Mississippi, ale i za Kanadu, karibskou oblast a Indii, ba za celý mimoevropský svět.⁶² Protože roku 1775 obě strany vysílaly nové posily a připravovaly svá loďstva na válečný stav, začaly se ostatní státy chystat na další možný anglo-francouzský konflikt. Pro Španělsko a Spojené provincie, které nyní shodně patřily k druhořadým mocnostem a obávaly se, že by mohly být těmito dvěma západními kolosy semlety, byla jediným řešením neutralita, navzdory neodmyslitelným potížím, jaké to takovým obchodníkům, jako byli Holanďané, přinášelo.⁶³

Pro východní monarchie Rakousko, Prusko a Rusko však nebylo myslitelné stát v polovině padesátých let osmnáctého století stranou anglo-francouzské války. Prvním důvodem byla přirozená tendence Paříže – a to navzdory tvrzení některých Francouzů, že by se měl tento konflikt vybojovat na moři a v koloniích – zaútočit na Británii v Hannoveru, což byla strategická Achillova pata ostrovanů. To nejenže nenechávalo v klidu německé státy, ale také přimělo Británii, aby hledala a podporovala vojenské spojence, se kterými se na kontinentě postaví Francii. Druhý důvod však byl mnohem důležitější: Rakušané byli odhodláni získat od Prusů zpátky Slezsko a Rusové pod vládou carevny Kateřiny hledali příležitost, jak zničit nezdvořilého, ambiciózního Fridricha. Každá z těchto mocností vypravila do boje ohromnou armádu (Prusko přes 150 000 mužů, Rakousko skoro 200 000, Rusko snad 330 000) a zvažovala, kdy udeřit. Všechny ale nutně potřebovaly půjčky ze Západu, aby tak ohromné armády udržely. A bylo zcela v logice věcí, že jakmile jeden z těchto východních rivalů našel „partnera“ v Paříži nebo Londýně, byli ostatní nuceni přidat se k opačné straně.

A tak to ze strategického hlediska vypadalo, že slavná „diplomatická revoluce“ z roku 1756 pouze znovu promíchala karty. Francie nyní pohrbila své dávné spory s Habsburky a spojila se s Rakouskem a Ruskem v jejich válce proti Prusku, zatímco Berlín nahradil Vídeň v roli kontinentálního spojence Londýna. Na první pohled vyhlížela francouzsko-rakousko-ruská koalice lépe. Podle vojenských měřítek byla rozhodně silnější, roku 1757 Fridrich ztratil téměř všechny své počáteční územní zisky a anglo-německá ar-

6. EVROPSKÁ KOLONIÁLNÍ PANSTVÍ, OKOLO ROKU 1750

máda vévody z Cumberlandu složila zbraně a zanechala budoucnost Hannoveru – i samotného Pruska – v nejistotě. Menorka se vzdala Francouzům a i na mnohem vzdálenějších scénách Francie a její domorodí spojenci získávali. Tak se zdálo, že je možné utrechtskou smlouvu a v případě Rakouska smlouvu z Aix-la-Chapelle zvrátit.

Nedošlo však k tomu proto, že anglo-pruská aliance měla i nadále převahu ve třech velice důležitých oblastech: v brilantním velení, trvalé finanční síle a vojenské i námořní zdatnosti.⁶⁴ Fridrich dozajista zapřáhl veškerou pruskou sílu, aby dosáhl vítězství, a ani o jeho mistrovství na bitevním poli nebylo pochyb. Ale největší uznání si zřejmě zaslouží Pitt, který konec konců nebyl absolutistickým monarchou, ale pouze jedním z mnoha politiků, a musel si umět poradit s nedůtklivostí a nedůvěřivostí svých kolegů, vrtkavou veřejností a posléze i novým králem a současně sledovat účinnou velmocenskou strategii. Mírou této efektivity nemohlo prostě být obsazení cukrových ostrovů nebo porážka Francouzi podporovaných nabobů,* protože všechny tyto koloniální výhry, jakkoli významné, by byly platné jen po tu dobu, co by nepřítel okupoval Hannover a blokoval Prusko. Správná cesta k rozhodujícímu vítězství, jak si Pitt čím dál víc uvědomoval, spočívala v doplnění populární „námořní“ strategie strategií „kontinentální“, a to formou značných půjček pro Fridrichova vojska a financováním významné „pozorovací armády“ v Německu, která měla ochránit Hannover a pomoci zadržet Francouze.

Ale taková politika byla zase silně závislá na dostatečných zdrojích, které by pomohly přečkat tolik vyčerpávajících válečných let. Fridrich a jeho daňoví úředníci využívali každého prostředku jak vyždímat z Pruska peníze, ale pruské možnosti ve srovnání s britskými bledly. Británie v době, kdy válka vrcholila, měla loďstvo o více než sto dvacetí bitevních lodích, na svých výplatních seznamech více než 200 000 vojáků (včetně německých žoldnéřů) a ještě podporovala Prusko. Ve skutečnosti stála sedmiletá válka státní pokladnu více než 160 000 000 liber a 60 000 000 liber (sedmatřicet procent) z této částky bylo získáno na peněžních trzích. Tento další veliký nárůst státního dluhu vyvolal sice znepokojení Pittových kolegů a přispěl v říjnu 1761 k jeho pádu, ale objem zámořského obchodu každoročně vzrůstal a přinášel zvýšené příjmy z cel

* Titul vládců nebo správců v Indii.

a blahobyt. To byl skvělý příklad zisku proměněného v sílu a užití britské námořní síly (například na západní polokouli) pro národní zisk. Jak bylo řečeno britskému velvyslanci pro Prusko, „dříve nežli se staneme vojáky, musíme být obchodníky... obchod a námořní síla na sobě navzájem závisí a... bohatství, které je opravdovou spásou této země, závisí na jejím obchodu“.⁶⁵ Ekonomiky všech ostatních válčících zemí touto válkou naopak těžce utrpěly a ve Francii musel dokonce ministr Choiseul kajícně přiznat, že

za současného stavu Evropy to jsou kolonie, obchod a v důsledku toho námořní moc, které nepochybně určují rovnováhu sil na kontinentě. Dům rakouský, ruský a pruské království jsou pouze druhořadé mocnosti, protože nemohou jít do války bez podpory obchodních velmocí.⁶⁶

Vojenské a námořní dovednosti, předvedené anglo-pruskou aliancí, se projevovaly, a to přinejmenším po počátečních porážkách, různě. Na moři trvale blokovalo obrovské královské námořnictvo pod Ansonovým velením francouzské atlantické přístavy a mělo dostatečnou převahu, aby „zastřelo“ Toulon a obnovilo svoji námořní nadvládu ve Středomoří. Když konečně došlo ke střetům loďstev – u Cartageny, poblíž Lagosu a při jedinečném Hawkeově pronásledování Conflansovy flotily až do Quiberonské zátoky, které se odehrálo za zuřivé bouře – projevovala se znovu a znovu převaha britského námořnictva. Tato taktika blokády, která byla prováděna za každého počasí a při níž byly eskadry zabezpečovány obsáhlým zásobovacím systémem, nejenom přidusila většinu francouzského námořního obchodu, čímž ochránila britský obchod a britskou teritoriální bezpečnost, ale také bránila náležitému vysílání francouzských posil do Západoindického souostroví, Kanady a Indie. V roce 1759, který byl *annus mirabilis*, se na celém světě ocitaly francouzské kolonie v anglických rukou, a tak bylo zavrženo pozoruhodné vítězství anglo-německých vojsk nad dvěma francouzskými armádami u Mindenu. Když v roce 1762 vstoupili Španělé pošetile do války, potkal jejich kolonie v karibské oblasti a na Filipínách stejný osud.

Zatím braniborský dům už viděl svůj podíl ze „zázraků“ a Fridrich v bitvách u Rossbachu a Leuthenu nejenom zničil francouzskou a rakouskou armádu, ale také zchlادil chtivost těchto dvou národů proniknout do severního Německa. Když Fridrich v roce

1760 znovu porazil Rakušany u Lehnice a Torgavy, byla Vídeň skutečně na dně. Nicméně tato tažení byla vykoupena pozvolným oslabováním pruské moci (jen v roce 1759 Prusko ztratilo 60 000 vojáků) a ruský nepřítel se ukázal jako mnohem nebezpečnější. Částečně proto, že carevna Alžběta Fridricha nenáviděla, ale hlavně z toho důvodu, že vůbec každý střet s ruskou armádou býval velice krvavou záležitostí. A protože i ostatní válčící strany pociťovaly únavu z válčení a Francie se chtěla usmířit s britskou vládou, která se už také přikláněla k míru, Prusko pochopilo, že je stále ještě dost silné, aby drželo v šachu Rakušany a Rusy, než je vysvobodila Alžbětina smrt v roce 1762. Po ní a po rychlém vyvázání nového cara Petra z války nemohlo Rakousko ani Francii čekat nic lepšího než mírová smlouva na základě návratu k předválečným poměrům v Evropě – což vlastně bylo porážkou těch, kdo usilovali o pokoření Pruska.

Na smlouvách z let 1762–1763 opět zjevně vydělala jediné Velká Británie. I když musela navrátit různá dobytá území Francii a Španělsku, slavila úspěchy v Západoindickém souostroví a západní Africe, prakticky zbavila Indii francouzského vlivu, a co bylo nejdůležitější, získala dominantní postavení na většině severoamerického kontinentu. Británie si tak vybojovala přístup k zemím s mnohem větší rozlohou a potenciálním bohatstvím než Lotrinsko, Slezsko a další oblasti, o které kontinentální státy tak zuřivě bojovaly. A navíc pomohla zabrzdit francouzské diplomatické a vojenské ambice v Evropě, a tím zachovat celkovou rovnováhu sil. Naproti tomu Francie nejenom přišla o své zámořské državy, ale také – na rozdíl od roku 1748 – neuspěla v Evropě. Její nevýrazné vojenské operace jasně naznačovaly, že se mocenské centrum přesunulo ze západní Evropy na východ, a tato skutečnost byla potvrzena i obecným ignorováním francouzských přání během prvního dělení Polska v roce 1772. Taková situace velice vyhovovala britským kruhům, které se spokojily se svým prvenstvím vně Evropy a netoužily po vtažení do kontinentálních závazků.

Vítězové válek v letech 1763–1815

Více než jedno desetiletí „oddychového času“, které předcházelo dalšímu kolu anglo-francouzských bojů, nikterak nenaznačovalo, že by mohlo dojít k pohasnutí britské šťastné hvězdy. Sedmiletá

válka tak přetížila daňové možnosti a sociální strukturu jednotlivých velmocí, že většina vedoucích činitelů nebyla směle zahraniční politice nakloněna; na pořad dne přicházelo sebezpytování a reformy. Pruské válečné ztráty (500 000 mrtvých, včetně 180 000 vojáků) šokovaly Fridricha, který teď dával přednost klidnějšímu způsobu života. Ačkoli habsburská císařská armáda ztratila 300 000 mužů, nedopadla ještě tak zle. Bylo však nezbytně třeba zreformovat celý vládní systém, což místy zákonitě vyvolalo odpor (především mezi Uhry), a ministři Marie Terezie věnovali tomuto úsilí veškerou pozornost. V Rusku se Kateřina II. musela potýkat s legislativními a administrativními reformami a pak potlačit Puščevo povstání (1773–1775), což však nebránilo další ruské expanzi směrem na jih nebo akcím, které směřovaly k omezení polské nezávislosti. Tyto aktivity se stále ještě daly považovat za místní záležitosti, naprosto odlišné od velkých evropských politických kombinací, které zaměstnávaly mocnosti během sedmileté války. Ostatně svazky se západními monarchiemi nebyly nyní tak důležité.

Také v Británii a ve Francii se dostaly do centra pozornosti domácí záležitosti. Úžasný nárůst státních dluhů vedl v obou zemích k hledání nových zdrojů příjmů a k administrativním reformám, což vyvolávalo rozepře, které kalily již tak dost špatné vztahy mezi Jiřím III. a opozicí a mezi korunou a soudními dvory ve Francii. Proto se britská zahraniční politika v Evropě stávala nevyhnutelně daleko nekonceptnější a introspektivnější než v časech Pittových a tato tendence sílila právě tak, jako se prohluboval spor s americkými kolonisty ohledně zdanění a prosazení obchodního a navigačního zákona. Ve Francii však nebyly zahraničněpolitické záležitosti zcela zastíněny domácími problémy, neboť Choiseul a jeho nástupci, které pálila porážka z roku 1763, přijali opatření k posílení budoucího francouzského postavení. Nepřetržitě a navzdory naléhavé potřebě šetřit se pokračovalo ve výstavbě francouzského námořnictva a „rodinná smlouva“ se Španělskem se utužovala. Je sice pravda, že se Ludvíku XV. nelíbilo, jak Choiseul vydatně povzbuzuje Španělsko v jeho srážce s Británií o Falklandské ostrovy, protože za dané situace by velmocenská válka znamenala finanční katastrofu. Nicméně francouzská politika zůstávala jasně protibritská a byla odhodlána těžít z jakékoli těžkosti, která potká Británii v zámoří.⁶⁷

A tak když spory Londýna s americkými kolonisty přerostly do

otevřeného nepřátelství, nalézala se Británie v mnoha ohledech v daleko slabším postavení než v roce 1739 nebo 1756.⁶⁸ Velkou vinu na této situaci nesly jednotlivé osobnosti. Ani North, ani Shelburne, ani žádný z dalších politiků nedokázali nabídnout národu vedení a koherentní velmocenskou strategii. Politická opozice, posilovaná intervencemi Jiřího III. a ostrou debatou o podstatě problému amerických kolonistů, rozdělila národ. A navíc byly v těchto letech oslabené obě opory britské moci – ekonomika i námořnictvo. Export, který po období rozmachu za sedmileté války stagnoval, začal v sedmdesátých letech osmnáctého století upadat; zčásti proto, že ho kolonisté bojkotovali, zčásti v důsledku narůstajícího konfliktu s Francií, Španělskem a Nizozemím. Královské loďstvo bylo během patnáctiletého období míru systematicky oslabováno a někteří z jeho admirálů byli stejně nevyzrálí jako dříví dodávané na stavbu bitevních lodí. Rozhodnutí opustit strategii přísné námořní blokády poté, co Francie vstoupila roku 1778 do války, zřejmě ušetřilo britským lodím rány a trhliny, ale ve skutečnosti znamenalo rezignaci na vládu nad moři. Pomocné výpravy vysílané do Gibraltaru, Západoindického souostroví a na pobřeží Severní Ameriky nemohly nahradit účinnou kontrolu západních přístupových tras k francouzskému pobřeží, a tak zabránit rozptýlení nepřátelského loďstva na vzdálená zámořská bojiště.

V době, kdy byla obnovena moc královského námořnictva a Rodneyovým vítězstvím u Saints a Howeovou podporou Gibraltaru v roce 1782 znovu potvrzena jeho nadvláda, válka v Americe prakticky skončila.

I kdyby bylo britské námořnictvo lépe vybavené a mělo kvalitnější politické vedení, bylo by v konfliktu z období 1776–1783 zaskočeno dvěma strategickými problémy, se kterými se Británie v žádné z válek osmnáctého století nesetkala. První souvisel s tím, že k potlačení šířící se americké vzpoury byly nutné rozsáhlé *pozemní* operace britských vojsk ve vzdálenosti asi 4800 kilometrů od domovské základny. Navzdory počátečním nadějím Londýna nestačila samotná námořní převaha k tomu, aby do značné míry soběstačné kolonisty srazila na kolena (ačkoli zřejmě stačila snížit přísun zbraní a rekrutů z Evropy). Dobyť a udržení rozsáhlých východních amerických území by bylo obtížným úkolem i pro Napoleonovu Velkou armádu, natož pro britské oddíly sedmdesátých let osmnáctého století. Velké vzdálenosti a následná zpoždění v komunikaci ztěžovaly nejenom strategické řízení války z Londýna,

ba i z New Yorku, ale ještě množily logistické problémy: „Každý suchar, každý voják a každý náboj, který britské síly v Americe požadovaly, se musel přepravit přes oceán na vzdálenost 3000 mil.“⁶⁹ Navzdory významným zdokonalením britského ministerstva války bylo nedostatků v přepravě a obtíží se zásobováním příliš. Navíc byla koloniální společnost natolik decentralizovaná, že dobytí hlavního nebo jiného velkého města ještě moc neznamenal. Pouze kdyby pravidelné vojenské oddíly okupovaly celé příslušné území, mohla by britská moc zvítězit. Jakmile by se však stáhly, prosadili by se povstalci na úkor lojalistů. Bylo-li před dvěma dekádami k dobytí francouzské Kanady zapotřebí 50 000 britských vojáků, a to *s významnou podporou v samotné kolonii*, kolik by jich bylo potřeba k obnově imperiální vlády teď – 150 000 nebo snad 250 000? „Je pravděpodobné,“ tvrdil jistý historik, „že obnovení britské moci v Americe byl problém neřešitelný vojenskými prostředky, jakkoli perfektně použitými.“⁷⁰

Druhá obtíž, se kterou se Britové dosud nesetkali, souvisela s velmocenskou strategií, neboť Británie bojovala sama, bez podpory evropských spojenců, zstrašených Francií. To byl samozřejmě do značné míry spíš diplomatický než vojenský problém. Britové teď pykali za svoji roztržku s Pruskem po roce 1762, za aroganci vůči Španělsku, za přehnaně tvrdé nakládání s námořní dopravou neutrálních států, jako byly Dánsko a Spojené provincie, i za to, že si nedokázali udržet ruskou podporu. Tak byl Londýn v Evropě nejenom bez spojenců, ale navíc musel od roku 1780 čelit podezřívavé Lize ozbrojené neutrality (Rusko, Dánsko, Portugalsko) a nepřátelským Spojeným provinciím a zároveň se vyčerpával bojem s americkými povstalci a francouzsko-španělskými loďstvy. Ale nejednalo se jenom o britskou diplomatickou pošestilost. Jak už bylo řečeno, zájmy východních a západních monarchií se do jisté míry v šedesátých a sedmdesátých letech osmnáctého století rozešly. Východ se zaměřil na budoucnost Polska, nástupnictví v Bavorsku a vztahy s Turky. Francie, pokud se chtěla stát „arbitrem Evropy“, jako bývala v dobách Ludvíka XIV., měla takovému rozdělení zabránit, ale relativní úpadek její armády po sedmileté válce a nedostatečná politická angažovanost na východě naznačovaly, že náhlý anglický zájem o francouzské návrhy počínaje rokem 1779 nebude bývalými spojenci sdílen. Rusko ovládané Kateřinou II. bylo zřejmě nej-solidárnější, ale ani ono nechtělo intervenovat, dokud existovala reálná naděje, že by Británie mohla být poražena.

A konečně zde existovala významná skutečnost, že Francie pro tentokrát přijala dřívější Choiseulův argument a odolala pokušení zaučít na Hannover nebo sužovat Nizozemce. Válka proti Británii byla vedena *pouze* v zámoří, a tím oddělila v tradiční britské strategii „kontinentální“ boj od „námořního“. Francie mohla vůbec poprvé plně koncentrovat své prostředky na námořní a koloniální válku.

Výsledky byly pozoruhodné a zcela vyvrátily tvrzení britských izolacionistů, že právě takový konflikt, nezatížený kontinentálními svazky a taženými, je pro ostrovní stát tím nejlepším. Během sedmileté války bylo francouzskému námořnictvu ročně přidělováno pouze 30 000 000 livrů, což byla jedna čtvrtina přídelu na francouzskou armádu a jenom jedna pětina sumy, kterou každoročně dostávalo královské námořnictvo. Počínaje polovinou sedmdesátých let osmnáctého století francouzský námořní rozpočet stále narůstal. V roce 1780 už dosáhl 150 000 000 livrů a v roce 1782 se vyšplhal na závratných 200 000 000 livrů.⁷¹ V době, kdy Francie vstoupila do války, vlastnila dvaapadesát bitevních lodí, z nichž mnohé byly větší než jejich britské protějšky, a tento počet byl brzy zvýšen na šestašedesát. K tomu bylo možno připočíst španělskou flotilu s osmapadesáti bitevními loděmi a v roce 1780 lodě holandské v počtu asi dvaceti bojeschopných. Královské loďstvo zůstávalo stále silnější než jakýkoli jednotlivý námořní soupeř (v roce 1778 měla šestašedesát bitevních lodí, v roce 1779 devadesát), ale nyní stálo proti početní převaze. V roce 1779 dokonce ztratilo kontrolu nad Lamanšským průlivem a hrozila francouzsko-španělská invaze. V roce 1781 při srážce mezi Gravesovým a de Grasseovým loďstvem v Chesapeacké zátoce početně silnější francouzská flotila britské síly zadržela, a to způsobilo, že se Cornwallis u Yorktownu vzdal. Tak bylo ukončeno americké tažení. Dokonce i když se královské loďstvo zvětšilo a nepřátelské zmenšilo (v roce 1782 měli Britové čtyřicetdevadesát bitevních lodí v porovnání s třiasedmdesáti francouzskými, čtyřiapadesáti španělskými a devatenácti Spojených provincií), byl rozdíl stále příliš těsný na to, aby britské loďstvo plnilo *všechny* požadované úkoly: ochraňovalo severoatlantické konvoje, pravidelně zásobovalo Gibraltar, střežilo výjezd z Baltu, vysílalo eskadry do Indického oceánu a podporovalo vojenské operace v karibské oblasti. Britská námořní moc byla dočasná, pouze regionální a nikoliv naprostá jako v předchozích válkách. Na neradostné situaci ostrovanů se tak výrazně podepsala skutečnost, že francouzská armáda nebojovala v Evropě.

Roku 1782 finanční zátěž spojená s vydržováním takového obrovského loďstva vyčerpala francouzskou ekonomiku natolik, že si vynutila jistá úsporná opatření. Lodní potřeby se získávaly stále obtížněji a ještě vážnější byl nedostatek námořníků. Navíc se někteří z francouzských ministrů obávali, že válka příliš odvrátila pozornost a prostředky do mimoevropských oblastí, a tak znemožnila Francii zasahovat do dění na kontinentě. Tato politická úvaha a současně obava, že by Britové a Američané mohli brzy urovnat svoje rozpory, vedly Paříž k myšlence na rychlé ukončení nepřátelství. Z ekonomického hlediska byli jejich holandští a španělští spojenci ve stejně nepříjemném postavení. Nicméně největší britská finanční opora, tj. pozoruhodný nárůst exportu po roce 1782, a stále zdokonalování královského loďstva nestačily vykřesat z porážky vítězství ani přesvědčit domácí politickou opozici, aby podpořila válku, když bylo zřejmé, že je Amerika ztracena. Ačkoliv britské ústupky na versailleském míru v roce 1783 (Menorca, Florida, Tobago) se mohly sotva rovnat ohromným imperiálním ziskům z roku 1763, mohla Francie dávat najevo uspokojení z vytvoření nezávislých Spojených států a z rány zasazené britskému světovému postavení. Z perspektivy Paříže byla strategická rovnováha, porušená sedmiletou válkou, očividně obnovena, i když za nesmírnou cenu.

Oproti tomu ve východní Evropě manévrování tří velkých monarchií v dekadách po roce 1763 strategickou rovnováhu tak zásadně nenarušilo.⁷² To bylo hlavně způsobeno trojúhelníkovou povahou onoho vztahu: Berlín ani Vídeň, ba dokonce ani agresivnější Petrohrad nechtěly vyprovokovat zbývající dvě mocnosti ke vstupu do nepřátelské aliance nebo se nechat vtáhnout do tak rozsáhlých bojů, jako byla sedmiletá válka. Krátké a velice obezřetné operace ve válce o bavorské dědictví (1778–1779), kdy Prusko vzdorovalo rakouskému pokusu o expanzi, pouze potvrzovaly toto všeobecné přání vyhnout se nákladům na velmocenskou válku. Další území se dala získat jen diplomatickými „obchody“ na účet slabší mocnosti, z nichž nejznámějším je případ Polska, které bylo postupně děleno v letech 1772–1773, 1793 a 1795. Později byl polský osud stále více ovlivňován Francouzskou revolucí, a to jednak rozhodnutím Kateřiny II. zničit varšavské „jakobíny“ a dále pruskou i rakouskou touhou vynahradit si na východě ztráty západních území ve prospěch Francie. Ale ani nové zaujetí Francouzskou revolucí

zásadně nezměnilo tehdejší politiku vzájemného sočení a zdráhavých kompromisů těchto tří východních monarchií.

Vzhledem k zeměpisným a diplomatickým omezením tohoto trojstranného vztahu nepřekvapovalo, že se ruské postavení vůči Rakousku i Prusku neustále vylepšovalo. Navzdory své zaostalosti bylo postupně mnohem méně zranitelné než jeho západní sousedi, kteří se oba snažili vycházet s obávanou Kateřinou v dobrém. Tento fakt a tradiční ruské nároky na vliv v Polsku zajistily, že zdaleka největší část tohoto nešťastného státu připadla při jeho dělení Petrohradu. A navíc mělo Rusko výhodu otevřené, „pohyblivé“ jižní hranice, kterou bylo možno počátkem sedmdesátých let osmnáctého století na úkor Turků značně posunout; v roce 1783 byl formálně anektován Krym a v roce 1792 bylo dosaženo mnoha dalších územních zisků na severním pobřeží Černého moře. To jenom potvrdilo úpadek osmanské válečné moci a tajné obavy Rakouska a Pruska i těch států, které stále aktivněji usilovaly zabrzdit ruský expanzionismus (Švédsko v roce 1788, Británie za vlády Pitta mladšího v roce 1791). Ale protože Vídňi i Berlínu záleželo na dobrých vztazích s Petrohradem a západní mocnosti byly příliš rozptýlené, než aby se ve východní Evropě trvale a účinně angažovaly, pokračoval růst carské říše rychlým tempem.

Tak struktura mezinárodních vztahů zhruba v desetiletí před rokem 1792 příliš nenaznačovala, že by byla na obzoru hrozba nějaké transformace. Hlavním důvodem bylo, že příležitostné spory mezi velmocemi byly izolované regionální záležitosti, a tudíž se zdálo, že ani žádné ohrožení celkové rovnováhy sil neexistuje. Jestliže velké východní státy zajímala budoucnost Polska a osmanské říše, pak pozornost západních států byla zaměřena na tradiční licitování o osud Nizozemí a na „soupeřící obchodní říše“. Anglo-španělský spor o Nutkajský průliv (1790) přivedl obě země na pokraj války, ale nakonec se Španělsko nechotně stáhlo. Zatímco vztahy mezi Británií a Francií byly v důsledku vzájemného vyčerpání po roce 1783 méně napjaté, jejich obchodní revnivost rychle vzrůstala. Vzájemná nedůvěra se brzy projevila během vnitropolitické krize v Nizozemí v letech 1787–1788, kdy byla na naléhání rozhodného Pitta mladšího profrancouzská „vlastenecká“ strana přinucena vzdát se moci pod tlakem pruských vojenských oddílů.

Mnohem aktivnější Pittova diplomacie byla odrazem nejenom jeho osobnosti, ale i významné celkové obnovy mocenského postavení Británie po porážce z roku 1783. Ztrátou Ameriky nebyl po-

škozen její zámořský obchod, naopak export do Spojených států procházel opravdovým obdobím rozmachu a jak americký, tak indický trh byly mnohem důležitější než trhy, na kterých měla vedoucí postavení Francie. V šestiletém období 1782–1788 se britský námořní obchod více než zdvojnásobil. Průmyslová revoluce, podněcovaná spotřebitelskou poptávkou doma i v zahraničí a rozvíjená spoustou nových vynálezů, byla v plném proudu. Produktivita britského zemědělství držela krok s poptávkou po potravě, která rostla, jako rostla populace. Pittovy fiskální reformy ozdravily státní finance a obnovily kredit země, přestože se vydávaly značné částky na námořnictvo, které bylo početně silné a dobře organizované. Britská vláda si uvědomovala, že budou-li to zájmy země vyžadovat, sehraje na těchto pevných základech mnohem aktivnější roli v zahraničí. Vcelku však politici vůdcové z Whitehall a Westminsteru nepočítali s tím, že by v dohledné době mělo v Evropě dojít k další velmocenské válce.⁷³

Ale nejmarkantnějším důvodem, proč se Evropa dosud nezmítala v novém rozsáhlém konfliktu, byla zřejmě zhoršující se situace ve Francii. Několik let po vítězství z roku 1783 se nezdála být její diplomatická pozice slabší než jindy a domácí ekonomika i zahraniční obchod s Amerikou a s Levantou rychle vzrůstaly. Nicméně samotné celkové náklady na válku z období 1778–1783 byly větší než na tři předchozí francouzské války dohromady a krach reformy státních financí souvisel s rostoucími politickými rozpory, ekonomickou krizí a společenskou únavou, které diskreditovaly *ancien régime*. S prohlubující se vnitřní krizí byla zřejmě Francie po roce 1787 stále méně schopná hrát rozhodující úlohu v zahraničních záležitostech. Diplomatická porážka v Nizozemí byla především způsobena zjištěním francouzské vlády, že si už nemůže dovolit financovat válku proti Británii a Prusku, zatímco zastavení podpory Španělsku ve sporu o Nutkajský průliv bylo vyvoláno rozhodnutím francouzského ústavodárského shromáždění upřít Ludvíku XVI. právo vyhlášovat války. To vše sotva naznačovalo, že by Francie hodlala někdy vbrzku rozvrátit celý „starý řád“ Evropy.

Konflikt, který měl po následující více než dvě desetiletí pohlcovat energii většiny kontinentu, začal pozvolna a poznenáhlu. Francouzi se v období po pádu Bastily zajímali pouze o domácí spory a výsledné zmatky v Paříži a provinciích naznačovaly, že Francie teď v evropské mocenské politice mnoho neznamena, ačkoli některé cizí vlády rostoucí radikalizace francouzské politické

scény znepokojovala. Z tohoto důvodu usiloval Pitt o snížení britských vojenských výdajů teprve v únoru roku 1792, zatímco tři velké východní monarchie se mnohem více staraly o rozdělení Polska. Teprve šířící se pověsti o komplotech emigrantů, usilujících o obnovení monarchie, a přechod francouzských revolucionářů k mnohem agresivnější politice na hranicích vyhrotily vnější a vnitřní události do otevřené války. Váhavé a nejisté manévrování spojeneckých armád při přechodu francouzských hranic ukázaly, jak špatně byly na tento zápas připraveny, což zase umožnilo revolucionářům, aby se po bezvýznamné potyčce u Valmy (v září 1792) prohlásili za vítěze. A hned příštího roku, kdy úspěchy francouzských armád ohrožovaly Porýní, Nizozemí a Itálii a poprava Ludvíka XVI. demonstrovala radikální republikánství nového pařížského režimu, se boj rozhořel ve všech strategických a ideologických rovinách. Prusko a habsburská říše, které stály původně proti sobě, byly nyní spojeny s mocným šikem dalších zemí v čele s Británií a Ruskem, mezi nimiž nechyběl žádný soused Francie.

Ačkoli ve zpětném pohledu lze snadno nahlédnout, proč tato první koalice proti Francii (1793–1795) dopadla tak žalostně, byl svého času výsledek války překvapením a hořkým rozčarováním. Vždyť konec konců nerovnost sil byla dokonce ještě výraznější než v *jakékoli* předchozí válce. V tomto případě to byla absolutní dravost Francouzské revoluce, která vedla k přijetí zoufalých opatření – *levée en masse* a mobilizaci všech dostupných státních prostředků pro boj s mnoha francouzskými nepřáteli. A nadto, jak dokládá mnoho autorů, proběhlo ve francouzské armádě v posledních dvou nebo třech dekádách před rokem 1789 velice důležité období reform, které se týkaly organizace, štábního plánování, dělostřelctva a bitevní taktiky. Revoluce také smetla aristokratické výhrady vůči těmto novým ideám, a jakmile vypukla válka, dala reformátorům příležitost (a spousty mužů), aby své představy ukázali v praxi. Metody „totální války“ používané na domácí frontě a novější taktika na bitevním poli v mnohém jako by odrážely čerstvě uvolněnou demagogickou energii Francie, zatímco opatrné, nedůrazné manévrování koaličních armád zase symbolizovalo zvyky starého řádu.⁷⁴ S armádou o síle asi 650 000 mužů (červenec 1793), plni nadšení a ochoty riskovat dlouhé pochody a agresivní taktiku, vpadli Francouzi zčerstva na sousední území – což znamenalo, že od této chvíle neslo náklady na vydržování takové obrovské síly

převážně obyvatelstvo *vně* francouzských hranic, což zase umožnilo, aby francouzská ekonomika popadla dech.

Jakákoli síla, která by se pokoušela otupit ostří této prudké expanze, by musela těmto novým a převratným formám válčení čelit odpovídajícím způsobem. To nebyl nemožný úkol. Operace francouzské armády, řízené jejím prvním velitelem Dumouriezem, a dokonce i mnohem rozsáhlejší a promyšlenější tažení Napoleona odhalovaly nedostatky v organizaci a výcviku a slabiny v zásobování a komunikaci, ze kterých by mohl dobře vycvičený nepřítel velice těžit. Ale kde byl tento dobře vycvičený protivník? Nebylo to jenom proto, že přestárlí generálové a pomalu postupující vojenské oddíly koalice obložené bagáží nebyli takticky na výši, když měli čelit početným vojenským rojnicím a srdnatým francouzským kolonám. Ve skutečnosti se francouzským nepřátelům nedostávalo nezbytného politického uvědomění a neměli jasné strategické cíle. Zjevně jim chyběla srozumitelná politická ideologie, která by vojáky a občany *ancien régime* dokázala rozohnit, a tak nebylo divu, že mnoho z nich bylo opojnými ideami revoluce přitahováno a teprve mnohem později, když Napoleonovy armády proměnily „osvobozování“ v dobývání a loupění, mohlo být místní vlastenectví využito k oslabení francouzské převahy.

Kromě toho v tomto počátečním stadiu bralo francouzskou hrozbu jen málo členů koalice vážně. Ve věci cílů a strategie mezi nimi neexistovala všeobecná shoda, a tak svoji pochybnou jednotu manifestovali snad jen vzrůstající poptávkou po britských půjčkách. Navíc byly první roky revoluční války překryty a zastíněny zánikem Polska. Navzdory žlučovitému pomlouvání Francouzské revoluce se Kateřina II. více než o vyslání vojska do Porýní starala o likvidaci polské nezávislosti. To přimělo znepokojenou pruskou vládu, již dost rozčarovanou prvními taženími na západ, aby přesunovala od Rýna k Visle stále více vojáků, což zase přinutilo Rakousko, aby drželo na svých severních hranicích 60 000 mužů pro případ, že by Rusko a Prusko vpadly na zbývající polská území. Když proběhlo v roce 1795 třetí a poslední dělení Polska, bylo až příliš zřejmé, že se tato země ve své agonii stala Francii mnohem účinnějším spojencem, než kdyby byla živoucím a fungujícím státem. V té době již Prusko zatoužilo po míru, postoupilo levý břeh Rýna Francouzům, zanechalo Německo ve stavu nesnadné neutrality, a tak umožnilo Francii, aby obrátila svou pozornost, kam se jí zachce. Většina menších německých států pruský příklad ná-

sledovala. Nizozemí bylo dobyto a přeměněno v Batavskou republiku a také Španělsko opustilo koalici a navrátilo se ke svému původnímu protibritskému svazku s Francií.

Tak zbývaly jenom Sardinie a Piemont, dobyté Napoleonem počátkem roku 1796, nešťastná habsburská monarchie vyhnaná z většiny svých italských držav a přinucená k míru z Campoformia (říjen 1797) a Británie. Navzdory přání Pitta mladšího napodobit otce a zastavit francouzský expanzionismus, se britské vládě také nedařilo vést válku s nezbytným odhodláním a strategickou jasností.⁷⁵ Expediční jednotky, vyslané do Flander a Holandska pod vedením vévody z Yorku v letech 1793–1795, neměly ani sílu, ani zkušenosti nezbytné k boji s francouzskou armádou, a tak jejich zbytky nakonec dorazily přes Brémy domů. A navíc jako už tolikrát předtím i později dávali ministři (jako byli Dundas a Pitt) přednost „britskému způsobu vedení války...“, tj. koloniálním operacím, námořní blokádě a výpadům na nepřátelská pobřeží, před jakýmkoli rozsáhlými kontinentálními operacemi. Vzhledem k naprosté převaze královského námořnictva a rozptýlenosti jeho francouzského protějšku to vypadalo jako lákavá a pohodlná volba. Ale britské vojenské ztráty, způsobené nezdary v operacích na západní polokouli v letech 1793–1796, ukázaly, že Londýn za takovou strategickou rozptýlenost draze platí: ztratil 40 000 mužů a dalších 40 000 muselo být pro nezpůsobnost zproštěno služby, což převýšilo celkové ztráty ve válce se Španělskem na Pyrenejském poloostrově. Tyto akce stály přinejmenším 16 000 000 liber. Teď bylo otázkou, zda stálé rozšiřování britského panství v mimoevropském světě nebo periferní britské operace proti Dunkerqueu a Toulonu dostatečně kompenzují rostoucí francouzskou moc v Evropě. Také potřeba půjček, které žádalo Prusko a Rakousko na udržování svých armád v poli, znepokojivě vzrůstala, a nebylo možné ji trvale uspokojovat. Jinými slovy byla britská strategie *jak* neúčinná, *tak* drahá. V roce 1797 byly otřeseny – přinejmenším dočasně – základy celého systému, protože Anglická banka zastavila platby v hotovosti a ve Spitheadu a v Nore propukly námořní vzpoury. V tomto svízelném období si vyčerpaní Rakušané vyjednali mír a připojili se k těm státům, které uznaly francouzskou svrchovanost v západní Evropě.

Britové sice nebyli s to porazit Francii, ale revoluční vláda zase nedokázala podlomit britskou námořní převahu. Počáteční pokusy o invazi do Irska a výpady proti západnímu anglickému pobřeží

ztroskotaly kvůli špatnému počasí a místní obraně. Přes dočasné zděšení ze zastavení plateb v hotovosti v roce 1797 se britský úvěrový systém držel pevně. Vstup Španělska a Nizozemí do války po boku Francie vedl ke zničení španělského loďstva u mysu svatého Vincenta (únor 1797) a k těžkým ranám, které utržili Nizozemci u Camperdownu (říjen 1797). Noví francouzští spojenci se museli také smířit s citelnou ztrátou svých kolonií v zámoří – v Americe a Indii, v Kolombu, Melace a na mysu Dobré naděje, které otevřely své trhy britskému obchodu a poskytly další základny britským námořním eskadrám. Pitt a jeho ministerští kolegové, kteří nebyli ochotni zaplatit vysokou cenu požadovanou francouzskou vládou za mír, se rozhodli válčit dál, zavedli daň z příjmu a vypsalí další půjčky, aby bylo z čeho financovat boj s francouzskými vojáky, shromažďujícími se na pobřeží Lamanšského průlivu – který se stal bojem jak za národní přežití, tak za bezpečnost impéria.

Zde spočívalo základní strategické dilema, kterému čelila po další dvě válečná desetiletí stejně tak Francie, jako Británie. Podobny slonu a velrybě, každá byla zdaleka největším živočichem ve své říši. Ale britská kontrola námořních tras nemohla sama o sobě zničit francouzskou hegemonii v Evropě a Napoleonovo vojenské mistrovství nemohlo přimět ostrovany ke kapitulaci. A protože francouzské územní zisky a politické zastrašování sousedů vyvolávaly značný odpor, nemohla si být pařížská vláda nikdy jista, zda ostatní kontinentální mocnosti budou trvale snášet francouzskou nadvládu, pokud Británie, která poskytovala půjčky, munici a případně i vojáky, zůstane nezávislá. To byl nepochybně i názor Napoleona, když v roce 1797 tvrdil: „Soustředíme naši energii na výstavbu loďstva a na zničení Anglie. Jakmile toho dosáhneme, padne nám Evropa k nohám.“⁷⁶ Avšak francouzského cíle bylo možno dosáhnout pouze nasazením úspěšné námořní a obchodní strategie vůči Británii, neboť vojenské zisky na souši nepostačovaly. Stejně tak Británie potřebovala ohrozit Napoleonovu kontinentální nadvládu přímou intervencí a ochranou spojenců, neboť také nepostačovala námořní svrchovanost královského loďstva. Dokud měl jeden z válečníků převahu na zemi a druhý na moři, cítil se každý z nich ohrožený a nejistý, a proto oba pátrali po nových prostředcích a spojencích, s jejichž pomocí by tuto rovnováhu roztáli.

Napoleonův pokus rozbít takovou rovnováhu byl charakteristicky troufalý – a riskantní. V létě roku 1798 využil britského osla-

beného postavení ve Středomoří a s 31 000 vojáků podnikl invazi do Egypta, a tak se ocitl v situaci, že mohl ovládnout Levantu, osmanskou říši a cestu do Indie. Téměř ve stejné době byli Britové zneklidnění další francouzskou expedicí do Irska. Kdyby byl každý z těchto úderů stoprocentně úspěšný, zasadil by otřesenému britskému postavení strašlivou ránu. Ale invaze do Irska byla provedena příliš pozdě a v malém měřítku, a tak byla počátkem září zastavena. Ve stejné době se celá Evropa také dozvěděla o Nelsonově vítězství nad francouzským loďstvem u Abukiru a o následném Napoleonově „zajetí“ v Egyptě. Tak se splnily obavy Paříže, neboť tato porážka povzbudila všechny, kdo nenáviděli francouzskou nadvládu, aby ukončili neutralitu a vstoupili do války druhé koalice (1798–1800). Vedle menších států jako Portugalsko a Neapol se teď na britskou stranu přidaly Rusko, Rakousko a Turecko a začaly shromažďovat armády a vyjednávat půjčky. Francie se zjevně dostala do úzkých, neboť přišla o Menorku a Maltu, byla poražena rakousko-ruskými vojsky ve Švýcarsku a Itálii a Napoleon nedokázal dosáhnout vítězství v Levantě.

Přesto spočívala druhá koalice, stejně jako první, na vratkých politických a strategických základech.⁷⁷ Citelně zde chybělo Prusko, a tak nebylo možno otevřít severoněmeckou frontu. Ukvapené tažení neapolského krále skončilo katastrofou a špatně připravená anglo-ruská expedice do Holandska vyvolala vzpouru místního obyvatelstva a nakonec se musela stáhnout. Britská vláda, která ještě zdaleka nedospěla k názoru, že operace na kontinentě musí být mnohem přesvědčivější, a naléhavě si uvědomovala finanční a politické obtíže spojené s vydržováním obrovské armády, se vrátila ke své tradiční taktice „nájezdů“ na nepřátelská pobřeží. Ale tyto nevelké útoky na ostrov Belle-Isle, Ferrol, Cádiz ani kamkoli jinde neměly žádný strategický význam. Ještě horší bylo, že Rakušané a Rusové nedokázali spolupracovat při obraně Švýcarska a Rusové byli zahánáni přes hory na východ. Carovo rozčarování ze spojenců se proměnilo v hlubokou nedůvěru vůči britské politice a ochotu jednat s Napoleonem, který unikl z Egypta do Francie. Po odstoupení Ruska zůstalo Rakousko vystaveno silnému náporu francouzského běsnění u Marenga a Hochstadtu (obojí v červnu 1800) a o šest měsíců později u Hohenlindenu. Vídeň byla zase jednou přinucena žádat o mír. Protože Prusko a Dánsko využily tohoto obratu v událostech k přepadení Hannoveru a Španělsko podniklo invazi do Portugalska, zůstali Britové v roce 1801 prakticky

osamoceni, stejně jako před třemi roky. V severní Evropě se Rusko, Dánsko, Švédsko a Prusko spojily v nové Lize ozbrojené neutrality.

Avšak v námořních a mimoevropských operacích se Britům dařilo poněkud lépe. Dobyli na Francouzích Maltu, která se stala důležitou strategickou základnou královského loďstva. Dánské loďstvo, jako první linie v plánu nové Ligy ozbrojené neutrality na vyloučení britského obchodu z baltské oblasti, bylo zničeno u Kodaně (ačkoli zavraždění cara Pavla o několik dní dříve bylo tak jako tak předzvěstí konce Ligy). V témže měsíci, v březnu roku 1801, porazila britská expedice u Alexandrie francouzskou armádu, což posléze vedlo k naprostému ústupu Francouzů z Egypta. A na ještě vzdálenější scéně, v Indii, porazily britské síly v Maisúru Francouzi podporovaného Tipu a pokračovaly v dalších ziscích na severu. Francouzské, nizozemské, dánské a švédské državy v Západní indické souostroví tak padly do britských rukou.

Nedostatek spolehlivých kontinentálních spojenců v roce 1801 a nevýrazná povaha anglo-francouzských bojů přiměly mnoho anglických politiků k tomu, aby uvažovali o míru; a takové smýšlení bylo jen posilováno naléháním obchodních kruhů, jejichž obchod ve Středozeří a v menší míře na Baltu uvadal. Pittova rezignace v důsledku zrovnoprávnění katolíků urychlila kroky směřující k vyjednávání. Podle Napoleonova odhadu se obdobím míru nedalo mnoho ztratit: upevňování francouzského vlivu v satelitních státech bude pokračovat, zatímco Britové budou svých původních obchodních a diplomatických privilegií v těchto oblastech nepochybně zbaveni; francouzské loďstvo, rozptýlené v různých přístavech, může být soustředěno a obnoveno a ekonomika si oddechne před dalším kolem bojů. A tak se britské veřejné mínění – které vládu za sjednání míru z Amiens (březen 1802) ani příliš nekritizovalo – začalo obracet, když zjišťovalo, že Francie pokračuje v boji jinými prostředky. Britskému obchodu byl zakázán vstup do valné části Evropy. Londýn byl důrazně varován, aby nezasahoval do nizozemských, švýcarských a italských záležitostí. Přicházely zprávy o francouzských intrikách a útocích od Maskatu po Ameriku a od Turecka po Piemont. Tyto zprávy spolu s důkazy o rozsáhlém francouzském programu výstavby válečných lodí přiměly britskou vládu vedenou Addingtonem k tomu, aby odmítla vydat Maltu a aby v květnu 1803 proměnila studenou válku v horkou.⁷⁸

Toto závěrečné kolo sedmi velkých anglo-francouzských válek v období 1689 až 1815 mělo trvat dvanáct let a stalo se nejkřutější zkouškou. Stejně jako dříve měla každá válčící strana různé slabiny i přednosti. Navzdory jistým omezením výdajů na loďstvo bylo královské námořnictvo při obnovení nepřítelství ve velice výhodném postavení. Zatímco mocné eskadry blokovaly francouzské pobřeží, byly systematicky znovu dobývány zámořské državy Francie a jeho satelitů. St. Pierre a Miquelon, St. Lucia, Tobago a Nizozemská Guayana byly zabrány ještě před Trafalgarem a další úspěchy byly zaznamenány v Indii; Kapsko padlo v roce 1806, Curaçao a dánské Západoindické souostroví v roce 1807, některé molucké ostrovy v roce 1808, Cayenne, francouzská Guayana, San Domingo, Senegal a Martinik v roce 1809, Guadeloupe, Mauricius, Amboina a Banda v roce 1810, Jáva v roce 1811. Ale ani tentokrát neměly tyto zisky *bezprostřední* vliv na evropskou rovnováhu, jen potvrdily britskou nadvládu v zámoří a poskytly exportu, kterému byl zablokován tradiční přístup do Antverp a Leghornu, nové „ventily“. A dokonce ve své počáteční fázi podnítily Napoleona, aby se daleko vážněji zabýval invazí do jižní Anglie. S Velkou armádou shromážděnou před Boulogni a smrtelně odhodlaným Pittem, který se navrátil v roce 1804 do úřadu, očekávala každá strana závěrečný, rozhodující boj.

Přestože v období 1805 až 1808 bylo vybojováno několik slavných bitev, opět tehdejší námořní a vojenské operace odhalily strategická omezení války. Francouzská armáda byla přinejmenším třikrát větší a mnohem zkušenější než její britský protějšek, ale pokud se chtěla bezpečně vylodit v Anglii, potřebovala ovládnout moře. Početně bylo francouzské námořnictvo silné (kolem sedmdesáti bitevních lodí) a svědčilo o prostředcích, které měl Napoleon k dispozici. Koncem roku 1804 vstoupilo do války Španělsko a posílilo svým loďstvem (přes dvacet bitevních lodí) Francii. Avšak francouzsko-španělské flotily byly rozptýleny v púltuctu přístavů a nebylo možné je spojit bez rizika střetu s královským námořnictvem, které mělo mnohem větší bitevní zkušenosti. Zničující porážka těchto flotil u Trafalgaru v říjnu 1805 nejdrastičtější způsobem ukázala „kvalitativní propast“ mezi nepřátelskými loďstvy. Přestože toto dramatické vítězství zachránilo Britské ostrovy, neohrozilo Napoleonovo postavení na kontinentě. Proto se Pitt snažil nalákat Rusko a Rakousko do třetí koalice slibem, že zaplatí 1 750 000 liber za každých 100 000 mužů postavených do boje

proti Francii. Ale ještě před Trafalgarem vyrazil Napoleon se svou armádou z Boulogne k hornímu Dunaji, porazil Rakušany u Ulmu a pak pokračoval dál na východ, aby v prosinci rozdrtil u Slavkova rakousko-ruské armády o síle 85 000 mužů. Protože deprimovaná Vídeň potřetí požádala o mír, mohli Francouzi znovu ovládnout Apeninský poloostrov a donutit anglo-ruské síly, aby ho rychle vyklidily.⁷⁹

Je otázkou, zda zprávy o těchto velkých ranách mohly zavinit počátkem roku 1806 Pittovu smrt, ale znovu odhalují, jak obtížné bylo zdolat vojenského géna, jakým byl Napoleon. Je jisté, že v následujících letech dosáhla francouzská vláda nad Evropou svého vrcholu (viz mapa 7). Prusko, jehož dřívější nepřítomnost koalici oslabila, rychle vyhlásilo Francii v říjnu 1806 válku a do měsíce bylo poraženo. Obrovské a houževnaté ruské armády byly z jiného těsta, ale po několika bitvách byly i ony silně poničeny v bitvě u Frýdlantu (červen 1807). Podle mírové smlouvy z Tylže se Prusko stalo fakticky satelitem a Rusko, které vyvázlo lehce, souhlasilo se zákazem obchodu s Brity a s příslibem, že se případně připojí k francouzské alianci. Jih a většina západních oblastí Německa byly přetvořeny v Rýnský spolek, západní část Polska se přeměnila ve velkovévodství varšavské, Španělsko, Itálie, Nizozemí bylo podmaněno a Svatá říše římská zanikla, a tak mezi Portugalskem a Švédskem neexistoval jediný nezávislý stát – a jediný britský spojenec. To zase poskytlo Napoleonovi příležitost k co nejúčinnějšímu zruinování „národa kramářů“. Zakázal export jeho zboží do Evropy a poškozoval jeho ekonomiku a zároveň pro vlastní potřebu shromažďoval stavební dříví, stěžně a ostatní prostředky na stavbu lodí, které teď byly královskému námořnictvu upřeny. Tak mohli být Britové nepřímo oslabeni ještě před dalším přímým útokem. Vzhledem k tomu, že potřebovali evropské trhy, aby měli kam exportovat své výrobky a aby získali pro své lodi stěžně od Baltu a duby z Dalmácie, představovalo takové opatření nesmírné ohrožení. A navíc snížení zisků z exportu by znamenalo, že Londýnu budou chybět peníze na vyplácení půjček veškerým spojencům a na nákup zboží pro vlastní expediční armády.

V tomto anglo-francouzském souboji o nadvládu se mnohem více než kdy dříve prolínaly ekonomické faktory se strategickými. Proto věnujme pozornost zevrubnější analýze relativních výhod těchto dvou protikladných systémů, a to v nejdůležitější fázi bojů, počí-

nající Napoleonovými dekrety z Berlína a Milána, kterými se zakázal obchod s Británií (1806–1807), a končící francouzským ústupem od Moskvy v roce 1812. Snažila-li se každá z válčících stran zničit svého protivníka ekonomicky, pak se dříve nebo později mohla objevit nějaká výrazná slabina, která by měla hrozivé mocensko-politické důsledky.

Není pochyb o tom, že Británie, tehdy neobyčejně silně závislá na zahraničním obchodu, byla vážně poškozena jeho zákazem v důsledku Napoleonova „kontinentálního systému“.⁸⁰ V roce 1808 a opět v období 1811–1812 vyvolala tato obchodní válka, vedená Francií a jejími povolnějšími satelity (např. Dánskem), krizi britského zahraničního obchodu. Skladiště byla přeplněna domácími produkty a londýnské doky přetékały koloniálním zbožím. Nezaměstnanost ve městech, neklid v jednotlivých hrabstvích a ohromný nárůst státního dluhu zvyšovaly obavy obchodníků a vedly mnoho ekonomů k tomu, aby usilovali o mír. Když se zhoršily vztahy se Spojenými státy a po roce 1811 se zhroutil vývoz na tak důležitý trh, zdály se být ekonomické tlaky téměř nesnesitelné.

A přesto jim Británie odolala. Hlavně proto, že nikdy nepůsobily dostatečně dlouho ani soustavně, aby mohly v plné šíři projeviti svou účinnost. Revoluce proti francouzské nadvládě ve Španělsku zmírnila v roce 1808 v Británii ekonomickou krizi, stejně jako ruská roztržka s Napoleonem zmírnila hospodářský pokles v období 1811–1812, neboť umožnila, aby britské zboží proudilo na Balt a do severní Evropy. A navíc se po celé toto období na kontinent pašovalo s vysokými zisky a zpravidla s tichým souhlasem podplacených místních úředníků značné množství britského zboží a koloniálního reexportu. Od Helgolandu po Soluň putovalo zakázané zboží oklikami ke svým žádostivým zákazníkům – stejně jako se později v roce 1812 za anglo-americké války přesouvalo mezi Kanadou a Novou Anglií. A kromě toho si britská exportní ekonomika pomohla i obrovským vzestupem obchodu v oblastech nepostížených kontinentálním systémem nebo americkou politikou „neudržování styků“, jako byla Asie, Afrika, Latinská Amerika (navzdory veškerému úsilí místních španělských guvernérů) a Blízký východ. Ze všech těchto důvodů a navzdory vážným poškozením britského obchodu na *některých* trzích v *některých* obdobích byl celkový trend zřejmý: souhrnný objem britského exportu vzrostl z 21 700 000 liber (1794–1796)

na 37 500 000 liber (1804–1806) a na 44 400 000 liber (1814–1816).

Další důležitý důvod, proč se britská ekonomika nezhroutila pod břemenem vnějších tlaků, spočíval – naneštěstí pro Napoleona – v úspěšně se rozvíjející průmyslové revoluci. Je jasné, že tyto dvě důležité historické události spolu v mnoha ohledech souvisely: vládní zakázky na výzbroj stimulovaly obchod se železem, ocelí, uhlím a dřevem, ohromné státní výdaje (odhadované na devětatdvacet procent hrubého národního produktu) napomáhaly rozvoji finanční praxe a nové exportní trhy vedly k rozmachu výroby v těch průmyslových odvětvích, která se francouzská „protiblokáda“ snažila potlačit. Jak ale skutečně ovlivnily revoluční a napoleonské války růst britské ekonomiky *jako takové*, je složitá a kontroverzní otázka, kterou historici stále ještě studují, přičemž mnozí z nich si nyní uvědomují, že dřívější poznámky o rychlém tempu britské industrializace těchto desetiletí byly nadsazené. Je však jasné, že v tomto období procházela ekonomika konjunkturou. Výroba surového železa, která činila v roce 1788 pouhých 68 000 tun, stoupla v roce 1806 na 244 000 tun a dále vzrostla na 325 000 tun v roce 1811. Bavlnářství, které se před válkou vynořilo jako nové průmyslové odvětví, procházelo v následujících dvou dekádách ohromujícím rozmachem, absorbovalo stále více strojního vybavení, parní síly, uhlí i práce; v roce 1815 se výrobky z bavlny staly vůbec nejrozšířenějším britským exportním artiklem. Spousta nových doků spolu s novými kanály, silnicemi a železničními tratěmi ve vnitrozemí usnadnily dopravu a podnítily další výrobu. Bez ohledu na to, zda by byla tato „konjunktura“ bez vojenského a námořního boje proti Francii ještě výraznější, zůstává faktem, že britská produktivita a bohatství stále rychle vzrůstaly – a pomáhaly nést břemena, která připravil Pitt a jeho nástupci, aby bylo možné platit válečné náklady. Tak například příjmy z cel a ze spotřební daně vyskočily z 13 500 000 liber (1793) na 44 800 000 liber (1815), zatímco výnos z nově zavedené daně z příjmu a majetkové daně vzrostl v posledním válečném roce z 1 670 000 liber v roce 1799 na 14 600 000 liber. Ve skutečnosti zajistila britská vláda v období 1793 až 1815 ohromující sumu 1,217 miliardy liber z přímých a nepřímých daní a vyjednala dalších 440 000 000 liber formou půjček na peněžních trzích, aniž by vyčerpala svůj úvěr – k překvapení mnohem fiskálně konzervativnějšího Napoleona. V kritických závěrečných letech války si vláda půjčovala více než 25 000 000 liber ročně a sama si stanovila tuto

rozhodující mimořádnou mez.⁸¹ Britové byli samozřejmě zdaňováni způsobem, který překračoval veškeré představy úředníků osmnáctého století, a státní dluh se skoro ztrojnásobil. Ale nové bohatství pomáhalo taková břemena lépe snášet a umožnilo Británii, navzdory menší rozloze a populaci, smířit se s válečnými náklady lépe, než to dokázalo impozantní napoleonské impérium.

Dějiny francouzské ekonomiky v období 1789 až 1815 a její schopnosti obstát v tak rozsáhlé válce představují pro historiky ještě zapeklitéjší hádanku.⁸² Zhroucení *ancien régime* a následující zmatky bezpochyby vyvolaly dočasné snížení výkonnosti ekonomiky. Na druhé straně však výbuch revolučního nadšení a mobilizace národních zdrojů k boji se zahraničními nepřáteli vedly k ohromujícímu rozmachu výroby děl, lehkých střelných zbraní a další vojenské výbavy, což zase stimulovalo výrobu železa a textilu. A navíc byly smeteny některé ekonomické překážky starého řádu, jako například vnitřní cla, a Napoleonovy legislativní a administrativní reformy otevřely cestu k modernizaci. I když ustavení konzulátu a vyhlášení císařství s sebou přinesly návrat k mnoha rysům monarchistického režimu (např. spoléhání na soukromé bankéře), nemohly zabránit trvalému ekonomickému růstu, který byl přirozeně podporován přírůstkem obyvatelstva, stimulován státními zakázkami, podporován celní ochranou a zaváděním některých nových technologií.

Tempo růstu ekonomiky však bylo ve Francii nepochybně mnohem pomalejší než v Británii. Především proto, že zdaleka největší sektor, totiž zemědělský, prošel jen nepatrnými změnami. Nahržení feudála jeho sedláky nebylo samo o sobě *zemědělskou* revolucí. A tak obecně vyhlášené postupy, týkající se například pěstování cukrové řepy (náhradou za britský třtinový cukr z kolonií), měly jen omezený ohlas. Špatné komunikace způsobovaly, že zemědělci byli stále svázáni s místními trhy, a pro radikální inovace existovalo jen málo podnětů. Tento konzervativní duch byl také přítomný v rodícím se průmyslovém sektoru, kde bylo nové strojní vybavení a rozsáhlá podnikatelská iniciativa (třeba ve výrobě železa) spíše výjimkou než pravidlem. Samozřejmě došlo k významným vylepšením, ale mnohá byla zkreslena rušivými vlivy války a britské námořní blokády. Tak třeba bavlnářství těžilo vydatně z kontinentálního systému, neboť bylo chráněno před konkurencí vyspělejších britských produktů (nemluvě o kon-

kurenci neutrálních nebo satelitních států, jejichž zboží bylo vysokými francouzskými cly vyraženo). Navíc těžilo z rozšířeného domácího trhu, neboť poté, co Napoleon dobyl sousední území, se počet „Francouzů“ zvýšil z 25 000 000 v roce 1789 na 44 000 000 v roce 1810. Ale tyto výhody byly naopak omezovány nedostatkem surové bavlny, její vysokou cenou a zpožděním při zavádění nových anglických technik. A právě v důsledku ochrany před cizími soupeři se stal francouzský průmysl po válce zjevně méně konkurenceschopný.

Tlak námořní blokády zvětšoval izolaci francouzské ekonomiky.⁸³ Její atlantický sektor, který se v osmnáctém století rychle rozrůstal a (podobně jako tomu bylo v případě Británie) byl potenciálním klíčovým katalyzátorem industrializace, rostoucí měrou likvidovalo královské námořnictvo. Těžkou ranou francouzskému atlantickému obchodu byla především ztráta Santo Dominga. Byly ovšem ztraceny i další zámořské kolonie a investice a po roce 1806 byl dokonce zastaven obchod prostřednictvím neutrálních lodí. Bordeaux bylo smrtelně poškozeno. Nantes zredukovalo svůj výnosný francouzský obchod s otroky na nulu. A dokonce Marseilles, která měla náhradní obchodní partnery ve venkovských oblastech a severní Itálii, se dožila v období 1789 až 1813 poklesu průmyslové výroby na jednu čtvrtinu. Naproti tomu oblasti na severu a východě Francie, jako třeba Alsasko, se těšily poměrně bezpečnému suchozemskému obchodu. I když tyto oblasti, a tím i tamější lidé, např. vinaři a přadláci bavlny, ve svém chráněném prostředí profitovali, nebyl jejich celkový vliv na francouzskou ekonomiku zdaleka tak uspokojivý. Protože byla francouzská ekonomika „deindustrializována“ svým atlantickým sektorem a odříznuta od většiny vnějšího světa, obrátila se dovnitř ke svým rolníkům, ke svému maloměstskému obchodu a svým omezeným a relativně drobným výrobním odvětvím neschopným konkurence.

Vzhledem k tomuto ekonomickému konzervativismu – a v některých případech i k určitým známkám retardace – se schopnost Francie financovat celá desetiletí velmocenských válek jeví o to pozoruhodnější.⁸⁴ Zatímco mobilizaci národa od počátku do poloviny devadesátých let osmnáctého století lze vysvětlit snadno, s vysvětlováním vlastní napoleonské éry, během níž musela být udržována stálá armáda o více než 500 000 mužů (která každoročně vyžadovala pravděpodobně 150 000 nových rekrutů), je to už horší. Válečné výdaje, které už v roce 1807 dosahovaly přinejmenším

462 000 000 franků, vylétly v roce 1813 na 817 000 000 franků. Je jasné, že na pokrytí takových výdajů nemohly stačit normální příjmy. Přímé daně byly v zemi neoblíbené, a tak nemohly být výrazně zvyšovány – což především vysvětluje Napoleonův návrat k daním z tabáku či soli a k ostatním nepřímým daním *ancien régime*, ale ani ony, ani různé druhy kolkovného a celních poplatků nemohly zabránit ročnímu deficitu stamilionů franků. Je pravda, že zřízení Francouzské banky spolu s celou řadou dalších finančních nástrojů a institucí umožňovalo státu provádět zastřenou politiku papírových peněz, a tak udržet kredit – navzdory proklamovanému císařovu nepřátelství k obstarávání půjček. Avšak ani to nepostačovalo a schodek musel být vyrovnáván odjinud.

Ve skutečnosti byl napoleonský imperialismus značnou, byť nezjistitelnou měrou financován z kořisti. Tento proces začal uvnitř země, konfiskacemi a prodejem majetku těch, kteří byli prohlášeni za „nepřátele revoluce“.⁸⁵ Když vojenská tažení na obranu revoluce přivedla francouzské armády do sousedních zemí, zdálo se být samozřejmostí, že je cizinci musí zaplatit. Řekneme-li to bez obalu, válka se musela živit válkou. Konfiskací korunních a feudálních majetků v poražených zemích, kořistí nabytou přímo v nepřátelských armádách, posádkách, muzeích a pokladnicích, zavedením válečného odškodnění v penězích nebo ve zboží, ubytováním francouzských regimentů na území satelitních států a jejich vydržováním poraženými Napoleon nejenom pokrýval své nesmírné vojenské výdaje, ale dokonce shromáždil pro Francii – a pro sebe – značné zisky. Sumy, které byly získány administrátory tohoto *domaine extraordinaire* v období vrcholu francouzské slávy, byly naprosto výjimečné a v některých ohledech zastiňovaly i kořistění nacistického Německa v jeho satelitních a porobených nepřátelských státech během druhé světové války. Tak například Prusko muselo po bitvě u Jeny zaplatit odškodnění ve výši 311 000 000 franků, což se rovnalo polovině řádných francouzských státních příjmů. Při každé porážce byla habsburská monarchie přinucena odstoupit svá území a zaplatit obrovská odškodnění. V Itálii asi polovina z daní vybraných v období 1805 až 1812 připadla Francii. Tento systém skýtal dvojí výhodu: jednak byla valná část ohromné francouzské armády vydržována za hranicemi země a navíc byl chráněn francouzský daňový poplatník, aby nemusel nést veškeré válečné náklady. Protože díky brilantnímu vojevůdci slavila armáda trvale úspěchy, zdál se být celý

system neporazitelný. Proto nikoho nepřekvapovalo časté císařovo ujišťování:

Moje moc závisí na mé slávě a má sláva na vítězstvích, která jsem získal. Moje moc povadne, pokud nezískám novou slávu a nová vítězství. Výboje mě učinily tím, kým jsem, a jenom výboje mi umožní moje postavení udržet.⁸⁶

Jak tedy měl být Napoleon poražen? Samotná Británie, postrádající dostatek vojáků, toho schopna nebyla. A útok na Francii, podniknutý pouze jediným kontinentálním protivníkem, byl vždycky odsouzen k porážce. Pruský špatně načasovaný vstup do války v roce 1806 toho byl důkazem, byť nezabránil zklamaným Rakušánům ještě jednou obnovit nepřátelství s Francií, a to na počátku roku 1809. Rakousko sice bojovalo v bitvách u Eckmühlu a Aspernu srdatě, ale nová porážka u Wagramu znovu přinutila Vídeň žádat o mír a odstoupit další území Francii a jejím spojencům. Francouzská vítězství nad Rakouskem navíc bezprostředně navazovala na Napoleonův vpád do Španělska, kde rozdrtil tamní revoltu. Tak se zdálo, že kdekoli povstane proti císařově vůli opozice, bude rychle smetena. A ačkoli Britové předváděli na moři vůči nepřátelům, ať už aktuálním nebo potenciálním, podobnou bezohlednost, např. při útoku na Kodaň (srpen 1807), stále tíhli k promarnění vojenských prostředků v drobných výpadech proti jižní Itálii, v pošetilém útoku na Buenos Aires a v nešťastné walcherenské operaci v létě 1809.⁸⁷

Přesto se právě ve chvíli, kdy se zdálo, že je napoleonský systém neporazitelný, začaly objevovat ve struktuře impéria první vážné trhliny. Navzdory šňůře vojenských vítězství byly francouzské ztráty v těchto bitvách obrovské – 15 000 u Jílového a 12 000 u Frýdlantu, 23 000 zabitých nebo zajatých u Bailenu a děsivých 44 000 padlých a raněných u Aspernu a dalších 30 000 u Wagramu. Zkušených vojáků začalo být pomálu, přinejmenším mimo exkluzivní gardové pluky. Například ze 148 000 mužů *Armée de l'Allemagne* (s výjimkou gardy) bylo v roce 1809 47 000 odvedenců pod věkovou hranicí.⁸⁸ Ačkoli v Napoleonově armádě, podobně jako v Hitlerově, bylo mnoho vojáků z dobytých území a satelitních států, začaly rezervy francouzských lidských zdrojů zřetelně řídnout. Oproti tomu nevypočitatelný car měl stále mimořádné rezervy a houževnatí a nesmiřitelní Rakušané se mohli chlubit dokonce ještě

po Wagramu nezanedbatelnou „existující armádou“. To všechno mělo sehrát svoji roli v brzké budoucnosti.

A navíc Napoleon svým vpádem do Španělska na sklonku roku 1808 situaci „nerozhodl“, jak si bláhově představoval. Rozprášením formální španělské armády nevyhnutelně vyprovokoval místní obyvatelstvo k partyzánské válce, kterou však bylo možno potlačit daleko obtížněji a která ještě zvětšovala logistické problémy francouzských sil. Protože místní lidé odpírali dodávky potravin, byla francouzská armáda zoufale závislá na svých nejistých zásobovacích trasách. Navíc tím, že Napoleon proměnil Španělsko a ještě více Portugalsko v bitevní pole, sáhl bezděky po jedné z mála oblastí, ve které mohli být stále obezřetní Britové ochotni vojensky se angažovat, nejprve váhavě, ale posléze s rostoucí jistotou. Viděli totiž, jak Wellington využívá místních sympatií, zeměpisných podmínek poloostrova, nadvlády na moři a v neposlední řadě svých stále zkušenějších regimentů k tomu, aby poutal a podkopával francouzský *élan*. Oněch 25 000 mrtvých a zraněných Mas-sénovy armády při neúspěšném pochodu na Lisabon v letech 1810–1811 bylo počáteční známkou toho, že „španělský vřed“ nelze vyříznout, i když jižně od Pyrenejí bylo rozmístěno na 300 000 vojáků.⁸⁹

Kromě toho, že španělský problém oslabil Francii, ulevil současně Británii, a to jak ze strategického, tak obchodního hlediska. Konec konců během většiny dřívějších anglo-francouzských válek bojovalo Španělsko na francouzské straně – což nejenom představovalo pozemní nebezpečí pro Gibraltar a ve formě spojených francouzských a španělských flotil hrozbu britské námořní nadvládě, ale také ovlivňovalo exportní trhy na Pyrenejském poloostrově, v Latinské Americe a v celém Středomoří. Přeměna nepřátelského Španělska ve spřátelené znamenala ukončení všech těchto nesnází. Jakmile se výrobky z Lancashiru a Midlandu navrátily na své tradiční trhy, byly škody, které způsobil kontinentální systém britskému obchodu, do značné míry napraveny a v roce 1810 se celkový objem britského exportu vyšplhal na rekordních 48 000 000 liber (z 37 000 000 liber v roce 1808). Ačkoli to představovalo jen dočasné ulehčení a bylo stále více zastiňováno uzavřením Baltského moře a anglo-americkým sporem o zajímání lodí a blokádu, znamenalo dost. Podpořilo Napoleonova největšího *mimokontinentálního* nepřítele právě ve chvíli, kdy se Evropa chystala do odboje.

Napoleonský systém v Evropě spočíval ve skutečnosti na proti-

kladech. Bez ohledu na klady a zápory revoluce v samotné Francii, pokořoval nyní národ proklamující svobodu, bratrství a rovnost – z rozkazu svého císaře – nefrancouzské obyvatelstvo, rozmisťoval na jeho území svoje armády, zabavoval jeho majetek, poškozoval jeho obchod, vyžadoval nesmírná odškodnění a daně a odváděl jeho mladíky na vojnu.⁹⁰ Rovněž se projevovala nespokojenost s kontrolou, která se vlivem kontinentálního systému zotřovala, neboť to nebyly jenom Nantes a Bordeaux, ale také Amsterdam, Hamburk a Terst, které byly Napoleonovou ekonomickou válkou proti Británii poškozovány. Jen málokteré národy povstaly otevřeně se zbraní jako Španělé, nebo se rozhodly odvrhnout zhoubný kontinentální systém, jako to učinili Rusové v prosinci 1810.⁹¹ Avšak jakmile byla Napoleonova Velká armáda v moskevském tažení zničena a *Armée de l'Espagne* byla vržena zpátky za Pyreneje, naskytla se konečně příležitost ke svržení francouzské nadvlády. Prusové, Rusové, Švédové, Rakušané a ostatní národy tehdy potřebovali – ponecháme-li stranou peníze – zejména rychlé dodávky zbraní, bot a oblečení, kterými už Britové zásobili své portugalské a španělské spojence. A tak bezpečnost Britských ostrovů a jejich *relativní* prosperita na jedné straně a neúnosně rozmáchlá a stále hrabivější povaha francouzské vlády na straně druhé nakonec přispěly společně k počátkům konce Napoleonova impéria.

Tato povšechná analýza ekonomických a geopolitických faktorů vede nevyhnutelně k tomu, že nepřikládá velkou váhu osobitějším aspektům těchto událostí, jako byly například Napoleonova rostoucí letargie a sebeklam. Může se také zdát, že podceňujeme křehkou povahu vojenské rovnováhy, trvající téměř do posledního roku války – neboť Francouzi i tehdy ještě oplývali prostředky k výstavbě obrovského loďstva, pokud by se pro tuto cestu rozhodli. Britskou exportní ekonomiku čekala její nejprísnější zatěžkávací zkouška teprve v roce 1812 a až do bitvy u Lipska (říjen 1813) existovala reálná vyhlídka, že by Napoleon mohl zničit jednoho ze svých východních nepřátel, a tak rozložit koalici namířenou proti němu.

Nicméně francouzské „přetížení“, odrážející vlastní Napoleonovu domýšlivost, bylo v té době mimořádné, a každá větší porážka se musela projevit i v ostatních částech systému, protože do ohrožených oblastí bylo potřeba odvelet vojenské oddíly, aby zarovnal prolomenou frontu. V roce 1811 bylo ve Španělsku na 353 000 francouzských vojáků, a přesto, jak zjišťoval Wellington, neměli mimo

místo, kde se právě nacházeli, žádnou autoritu. Většinu energie vydali na obranu vlastních zásobovacích cest a v důsledku toho byli vůči anglo-portugalsko-španělskému postupu bezbranní. Když se Napoleon příštího roku rozhodl, že zničí ruskou nezávislost, bylo možno ze Španělska odvelet a k pochodu na Moskvu připojit pouhých 27 000 mužů. Z více než 600 000 mužů Velké armády bylo pouze 270 000 Francouzů, což byl stejný počet, jako zůstal na Pyrenejském poloostrově. Ale protože se k „rodilým“ Francouzům nyní počítali i Belgičané, Nizozemci a mnoho Italů z anektovaných území, byli za ruského tažení vojáci, pocházející z francouzského území, vymezeného hranicemi před rokem 1789, ve výrazné menšině. To v počátečních, úspěšných fázích nemuselo vadit, ale na důležitosti za ústupu, když se zoufalí vojáci snažili uniknout krutému počasí a záškodnickým kozákům a pokoušeli se navrátit do svých domovů.⁹²

Ztráty Velké armády v ruském tažení byly drtivé: na 270 000 mužů bylo zabito a 200 000 zajato, ztraceno bylo kolem 1000 děl a 200 000 koní. Nic tak neotřásl morálkou francouzské armády jako východní fronta. V této souvislosti je důležité si povšimnout, jak se od roku 1813 vzájemně ovlivňovaly východoevropské tažení a poloostrovní válka a jak společně vedly ke konečné porážce. Do té doby totiž nebyla ruská armáda schopná Francouze přes Německo pronásledovat (a mnoha jejím generálům k tomu chybělo jakékoli nadšení). Britové byli částečně rozptylováni americkou válkou a Napoleon připravil na počátku léta 1813 nové vojsko o síle 145 000 mužů, které mu umožnilo udržet frontu v Sasku a vyjednat příměří. Ačkoliv se Prusko prozíravě přidalo na ruskou stranu a Metternich hrozil intervencí rakouské armády čítající 250 000 mužů, byly východní mocnosti stále nejednotné a nejisté. A tak zprávy o Wellingtonově vítězství nad armádou Josefa Bonaparta u Vitorie (červen 1813) a o jejím zahnání za Pyreneje dodaly Rakušanům odvahy, aby vyhlásili Francii válku, spojili se s ruskými, švédskými a pruskými silami a společně vyhnali Francouze z Německa. Následovala bitva u Lipska, kde se bojovalo v měřítku, jaké britská armáda vůbec neznala – 195 000 Francouzů bylo po čtyřech dnech bojů zdoláno 365 000 spojeneckými vojáky. Ti však měli rozsáhlou podporu britských subvencí a rovněž byli z ostrovního státu vybaveni 125 000 mušket, 218 děly a spoustou další výstroje.⁹³

Francouzská porážka u Lipska naopak povzbudila Wellingtona,

operujícího teď severně od Pyrenejí, k postupu na Bayonne a Toulouse. Když pruské a rakouské armády překročily Rýn a kozáci vtrhli do Holandska, řídil Napoleon počátkem roku 1814 brilantní taktickou obranu severovýchodní Francie; ale jeho armáda byla velice oslabená a doplněná nadměrným množstvím čerstvých rekrutů. A navíc francouzské obyvatelstvo, na jehož území se teď bojovalo, nehořelo zrovna (jak Wellington předvídal) válečným nadšením. Posilovány britským naléháním, aby bylo území Francie zredukováno na svou dřívější velikost, a příslibem dalších půjček v celkové výši 5 000 000 liber, zakotveným v chaumontské smlouvě z 9. března, dovedly spojenecké armády svůj tlak až do konce. 30. března 1814 měli všeho dost dokonce i Napoleonovi maršálové a v příštím týdnu císař abdikoval.

Ze strategického hlediska byla anglo-americká válka z let 1812 až 1814 ve srovnání s těmito impozantními událostmi pouhou nedůležitou potyčkou.⁹⁴ Z ekonomického hlediska mohla být pro britské zájmy mnohem závažnější, kdyby neprobíhala v době kolapsu kontinentálního systému a kdyby státy Nové Anglie, které byly na anglickém a americkém obchodě silně závislé, nezůstaly vůči tomuto konfliktu odtaziť (a často neutrální). Proklamovaný „americký pochod do Kanady“ brzy odezněl a jak na souši, tak na moři – navzdory útokům na York (Toronto) a Washington a impozantním soubojům jednotlivých fregat – dokazovaly obě strany, že sice mohou protivníka poškodit, ale ne porazit. Britové si díky tomu především uvědomili důležitost amerického obchodu a odhalili problémy, spojené s vydržováním silné armády a námořnictva v zámoří v době, kdy tyto ozbrojené síly byly zoufale potřebné na evropské scéně. Stejně jako v případě Indie i tyto zámořské državy a obchod posilovaly britské mocenské postavení a současně plodily strategické problémy.⁹⁵

Napoleonovo závěrečné tažení od března do června 1815 bylo spíše než vedlejší potyčkou, strategickou tečkou za velkou evropskou válkou.⁹⁶ Jeho náhlý návrat z exilu do Francie přerušil hádky vítězů o budoucnost Polska, Saska a dalších zemí, ale aliancí netrásl. I kdyby nebyly narychlo shromážděné francouzské síly poraženy Wellingtonem a Blücherem u Waterloo, je otázkou, jak by dokázaly vzdorovat ostatním armádám, které mířily do Belgie, a ještě větším otazníkem bylo, jak by potom dokázala Francie ekonomicky obstát v eventuální dlouhé válce. Nicméně tento poslední Napoleonův husarský kousek byl politicky důležitý. Posílil britské

postavení v Evropě a podpořil argument, že v budoucnu musí být Francie obklopena řadou silných „nárazníkových států“. Byl demonstrací pruské vojenské síly, která se vzpamatovala z porážky u Jeny, a tak zčásti upravila rovnováhu ve východní Evropě. Také přinutil všechny mocnosti, aby ve Vídni pohřbily své staré rozpory a dohodly takový mír, který bude střežit zásady rovnováhy sil.⁹⁷ Po dvou desetiletích takřka ustavičného válčení a po více než stu letech velmocenských tlaků a konfliktů byl systém evropských států konečně vpraven do hranic, které zajišťovaly alespoň přibližné ekvilibrium.

Závěrečná vídeňská smlouva z roku 1815 nerozdělila Francii, jak jednou navrhli Prusové. Ale zajistila, aby bylo království Ludvíka XVIII. obklopeno důležitými územními celky – na severu královstvím nizozemským, zvětšeným královstvím sardinským (Piemont) na jihovýchodě a Pruskem v Porýní – zatímco integrita Španělska, navráceného Bourbonům, byla garantována mocnostmi. Rovněž na východě byla po zuřivých sporech mezi vítězi prosazena idea *rovnováhy sil*. Pro rakouské námitky nebylo Prusku dovoleno zabrat Sasko a místo toho dostalo Poznaňsko a Porýní. Stejně tak Rakousko, které podrželo pouze haličskou část Polska, získalo náhradu na Apeninském poloostrově a v částech jihovýchodního Německa. Dokonce i Rusko, jehož nároky na lví podíl polského území byly nakonec uznány a které původně hodlalo vzdorovat diktátu o budoucnosti Saska, bylo počátkem roku 1815 značně otřeseno hrozbou anglo-francouzsko-rakouské aliance a nebezpečí konfrontace se spěšně vyvarovalo. Zdálo se, že už nebude možné, aby některá z mocností uplatňovala svá přání na úkor ostatní Evropy tak, jak to činil Napoleon. Během událostí z let 1793–1815 se sice egoismus nejsilnějších mocností ani v nejmenším nerozplynul, ale navzájem propojené zásady „zadržování a vzájemné kompenzace“⁹⁸ znamenaly, že nehrozí uchvácení vlády nad Evropou jednou z mocností a že dokonce i drobné územní změny vyžadují souhlas většiny účastníků kongresu.

Hovoříme-li o evropské „pentarchii“, je důležité si uvědomit, že těchto pět velmocí nebylo ve stejných vzájemných vztazích jako v roce 1750 nebo dokonce v roce 1789. Navzdory vzestupu Ruska existovala na kontinentě po Napoleonově pádu přibližná rovnováha sil. Ale na moři tomu tak nebylo. Tam se Britové těšili bezmála monopolnímu mocenskému postavení, které posilovalo jejich ekonomický náskok před veškerými rivaly a současně jím bylo pod-

porováno. V některých případech, jako např. v Indii, získali toto výsadní postavení trvalou vojenskou expanzí a loupáním, takže ze vzájemného působení války a honby za ziskem vzešla koncem osmnáctého století totální závislost tohoto subkontinentu na Británii.⁹⁹ Podobně obsazení Santo Dominga – které se před revolucí podílelo na francouzském koloniálním obchodě významnými třemi čtvrtinami – bylo koncem devadesátých let osmnáctého století důležitým trhem pro *britské* zboží a velkým zdrojem *britského* reexportu. Navíc zámořské trhy v Severní Americe, Západoindickém souostroví, Latinské Americe, Indii a Orientu nejenom rostly rychleji než evropské, ale takový dálkový obchod zpravidla býval také mnohem výnosnější a daleko podnětější pro námořní přepravu, obchod s komoditami, námořní pojišťování, bezhotovostní platby a bankovní aktivity, které tak posilovaly postavení Londýna jako nového finančního centra světa.¹⁰⁰ Navzdory nedávným studiím, které tempo růstu britské ekonomiky v osmnáctém století a podíl zahraničního obchodu na jejím růstu zpochybňují,¹⁰¹ zůstává faktem, že zámořská expanze otevřela zemi neomezený přístup k obrovskému novému bohatství, jaké jejich rivalům nebylo dopřáno. Od roku 1815 spravovala Británie většinu evropských kolonií, ovládala námořní trasy a výnosný reexportní obchod a zároveň předstihla ostatní státy v procesu industrializace, takže se v přepočtu na jednoho obyvatele stala nejbohatším státem. Během příštího půlstoletí – jak uvidíme v následující kapitole – bude Británie ještě bohatší, protože vyrostle ve světové obchodní struktuře do podoby „superdominantní ekonomiky“.¹⁰² Zásada rovnováhy, kterou Pitt a Castlereagh tak silně hájili, platila pouze na evropské územní uspořádání, ale nevztahovala se na koloniální a obchodní oblasti.

Pro inteligentní pozorovatele z počátku devatenáctého století to však bylo sotva překvapením. Zdálo se, že Napoleon, navzdory přesvědčení o své velikosti, se časem stával posedlý Británií – její neporazitelností, námořní nadvládou, bankovním a úvěrovým systémem – a prahl po tom, aby viděl všechno obráceno v prach. Podobné pocity závisti a nelibosti bezpochyby existovaly, i když v méně vypjaté podobě, mezi Španěly, Nizozemci a dalšími národy, které musely pozorovat, jak Britové monopolizují okolní svět. Ruský generál Kutuzov, jenž chtěl v roce 1812 zastavit svoji armádu v postupu na západ poté, co byla Velká armáda vyhnána z jeho vlasti, asi nemluvil jenom za sebe, když pochyboval o smysluplnosti absolutní porážky Napoleona, pokud „nástupnictví nepřipadne Rusku nebo

nějaké jiné kontinentální mocnosti, ale mocnosti, která již vládne mořím a jejíž nadvláda bude nesnesitelná“.¹⁰³ Nakonec však byl tento výsledek nevyhnutelný: Napoleonova pýcha a neochota ke kompromisu se postaraly nejenom o jeho pád, ale i o naprosté vítězství největšího nepřítele. Gneisenau, který byl také generálem se smyslem pro širší souvislosti, k tomu trpce poznamenal:

Velká Británie nemůže být nikomu zavázána víc než tomu darebákovi [Napoleonovi]. Neboť díky událostem, které rozpoutal, vyrostly velikost, prosperita i bohatství Anglie. Ta je vládkyní moří a ani na tomto poli, ani ve světovém obchodu se teď nemusí obávat žádného soka.¹⁰⁴